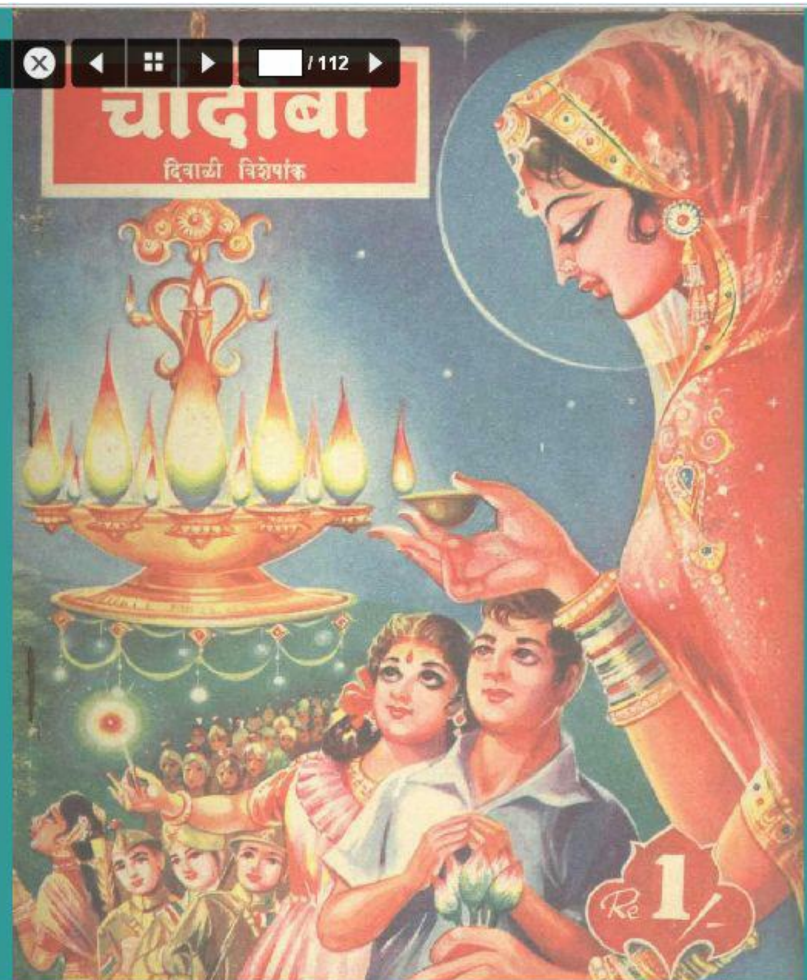

चादाबा
दिवाळी विशेषांक
Re 1/-

भारताचा इतिहास

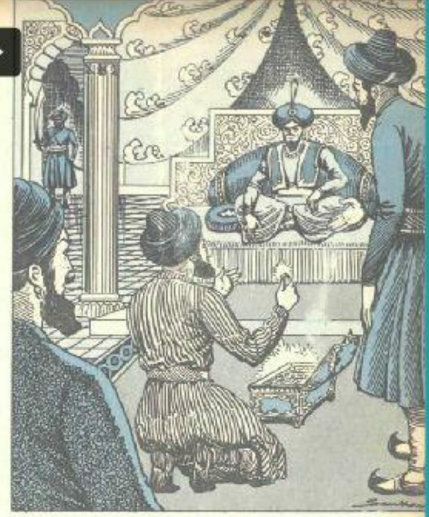

औरंगजेब दक्कनचा सुबेदार नेमला गेला तेव्हां त्याचें वय १८ वर्षांचें होतें. त्यानें सुरतपासून खानदेशापर्यंतचा बागलाना प्रदेश काबीज करून शाहजीचे कांहीं किल्ले पण सर केले.

दक्कनचा सुबेदार म्हणून काम करीत असतां त्याला पैशाची तूट भासत होती. त्याहून जास्त काळजी वाटण्यासारखी गोष्ट दिल्लीला घडली. दाराशिकोह यानें औरंगजेबाच्या विरुद्ध कागाळ्या शाहजहान बादशाहच्या कानावर पोंचविल्या. म्हणून १६४४ मध्यें औरंगजेबानें दक्कनच्या सुबेदारीचा राजीनामा दिला. १६४५ मध्यें त्याला गुजरातचा सुबेदार म्हणून नेमण्यांत आलें. आपल्या मोठ्या भावाशीं पटत नसल्यामुळें औरंगजेबाला दिल्लींत राहतां आलें नाहीं. १६५३ च्या सुरवातीला तो पुन्हां सुबेदार म्हणून दक्कन मध्यें आला. त्यावेळीं तेथील राज्यव्यवस्था विस्कळीत झाली होती. आर्थिक स्थिती पण काळजी करण्यासारखीच होती. त्याच्यावरोबर दिवाण म्हणून मुर्शीद कुलीखान आला होता. त्याच्या साहाय्यानें औरंगजेबानें शेतकरी व सरकार दोघांचें हित होईल अशी करवसूलीची नवीन व्यवस्था करून दिली. त्यामुळें असें सांगतात कीं १६५८ पर्यंत औरंगजेबाचा अधिकार ज्या टापूंत होता त्या भागांत पडीत अशी एक सेंट ज़मीन देखील उरली नाहीं.

१६३६ पासून गोवळकोंडा दिल्लीचें आधिपत्य मानीत होता. परंतु तें राज्य नियमितपणें कर देत नव्हतें. गोवळकोंड्याच्या सुलतानाचा मीरजुमला नांवाचा एक मंत्री होता. त्याचा सुलतानांशीं बेबनाव झाला तेव्हां तो मोंगलांना शरण गेला. अशा तऱ्हेनें गोवळकोंड्यावर स्वारी करण्यास औरंगजेबाला दोन कारणें मिळालीं.

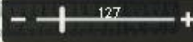
मीरजुमलाचें खरें नांव मोहंमद समद असें होतें. तो इराण देशाचा व्यापारी होता. त्यानें हिरे व इतर रत्नांचा व्यापार करून अलोट पैसा मिळविला होता. नंतर तो गोवळकोंड्याचा सुल्तान अब्दुल्ला कुतुबशाह याच्या पदरीं काम करूं लागला. तो अत्यंत चतुर व व्यवहारकुशल होता. लवकरच तो प्रधान मंत्री पदावर पोंचला. त्याचा कारभार निरंकुश होता. त्यानें कर्नाटक प्रांतावर स्वाऱ्या करून बराच प्रदेश स्वतःच्या अमलाखालीं आणला. तो नांवानें राजा किंवा सुलतान नव्हता, परंतु त्याचा थाट बादशाहाला लाजवील असा होता. ३०० मैल लांब व ५० मैल रुंद अशा प्रदेशांतून त्याला दर साल ५० लाख रुपयांची प्राप्ती होती. त्यानें आपलें स्वतंत्र सैन्य उभें केलें. त्याच्या सैन्याचा एक स्वतंत्र तोफखाना पण होता. मीरजुमलाची ही वाढती शक्ती पाहून सुलतान घाबरला. सुलतानानें त्याचा मुलगा मुहंमद अमीनखान

व त्याच्या कुटुंबाला कैद करून मीरजुमलाचा पाणउतारा केला. त्या रागानें मीरजुमलानें दिल्लीचा बादशाह व त्याचा दक्कनचा सुबेदार औरंगजेब याच्याशीं सख्य करून फितुरी सुरू केली.

औरंगजेबाचा मुलगा मुहंमद सुलतान यानें बापाच्या आज्ञे
वारी महिन्यांत हैद
७ फेब्रुवारीला औ
कोंड्यावर हल्ला चढ
लुटालूट व जाळपोळ
कोंड्याचें राज्य मोंग

करण्याचा औरंगजेबाचा विचारास दारा शिकोह यानें नकार दिला आणि गोवळकोंड्याचा वेढा काढून टाकण्यांत यावा असा हुकूम काढविला. ३० मार्च १६५६ रोजीं वेढा काढून घेण्यांत आला.

गोवळकोंड्याच्या सुलतानानें नुकसान भरपाई म्हणून १० लाख रुपये रोख व रंगीर जिल्हा बादशाहाला दिला. सुलतानाच्या मुलीचें लग्न औरंगजेबाचा मुलगा मुहंमद सुलतान याच्याशीं करून देण्यांत आलें. सुलतानानें कबूल ही अट तोंडीं केली कीं सुलतानानंतर गोवळकोंड्याच्या गादीवर त्याचा जांवई बसेल. लवकरच मीरजुमला गोवळकोंड्याचा प्रधान मंत्री म्हणून पुन्हां नेमला गेला.

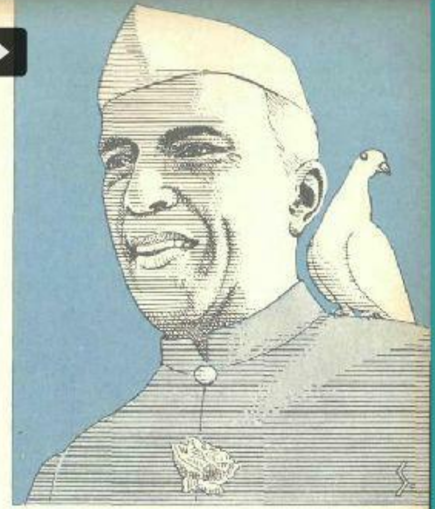
आतां फक्त विजापूरचें राज्य उरलें होतें. ४ नव्हेंबर १६५६ या रोजीं आदिलशाह वारला. त्याचा १८ वर्षें वयाचा मुलगा गादीवर बसला. औरंगजेबनें विजापूरचें राज्य खालसा करण्याची परवानगी मागितली. कारण गादीवर बसलेला सुल्तान मयत बादशाहाचा औरस पुत्र नव्हता असें त्याचें म्हणणें होतें. परंतु तें बादशाहाला मान्य झालें नाहीं. तरी औरंगजेबानें मीरजुमलाची मदत घेऊन १६५७ मध्यें स्वारीला सुरवात केली. मार्चच्या अखेरीला बीदरचा किल्ला व १ ऑगष्टला कल्याणीचा किल्ला औरंगजेबानें हस्तगत केला.

१६५७ च्या सेप्टेंबर महिन्यांत शाहजहान आजारी पडला. तेव्हां त्याच्या मुलांत गादीसाठीं भांडणें सुरू झालीं. आपल्या आजारापेक्षां अपमान सहन न झाल्यामुळें व मुलांच्या भाऊबंदकीमुळें दुःखी होऊन शाहजहान मरण पावला.

नेहरू चरित्र

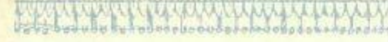
[१५]

१९२१ सालीं देशभर असहकारितेची लाट उसळून आली. चळवळ वाढत चालली तशी सरकारी अत्याचाराला पण जोर आला. प्रमुख कांग्रेस पुढाऱ्यांच्या हालचालीवर बंदी घालण्यांत आली. 'सरहद्द प्रांताचे गांधी' अबदुल गफ्फार खान यांना कैद करण्यांत आलें व त्यांना तीन वर्षांची सक्त मजुरीची शिक्षा देण्यांत आली. कित्येकांनीं सरकारनें बहाल केलेल्या पदव्या सोडल्या. विद्यार्थ्यांनीं शाळा व कॉलेजें यांचा बहिष्कार केला. त्यांनीं राष्ट्रीय विद्यालयांत व महा विद्यालयांत प्रवेश मिळवून विद्याभ्यास सुरू केला.

कवींद्र रवींद्रनाथ टागोर यांनीं सत्याग्रह व शिक्षण संस्थांच्या बहिष्काराच्या चळवळीचा विरोध केला. तरी चळवळ वणव्यासारखी देशभर पसरली. १९२१च्या कांग्रेसच्या अधिवेशनांत विदेशी वस्त्र बहिष्कार व खादीची उत्पत्ति आणि वापर या विषयीं ठराव पास झाला. दारूच्या दुकानांवर पिकेटिंग सुरू झालें. जुलाईच्या ३१ तारखेस गांधीजींच्या अध्यक्षतेखालीं विदेशी वस्त्रांची होळी जाळण्यांत आली.

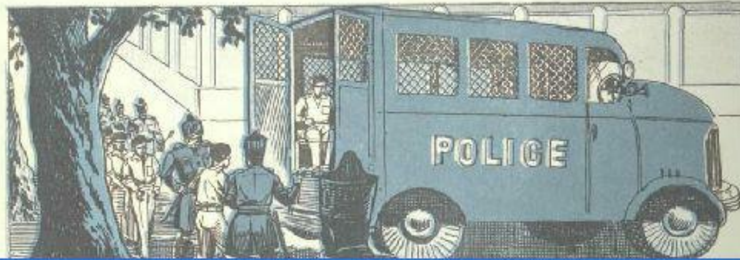
इंग्रज अधिकारी कांग्रेसच्या एकेका पुढाऱ्याला पकडून तुरुंगांत टाकूं लागले. सेप्टेंबर महिन्याच्या सुरवातीला अली बंधूंना कैद करण्यांत आलें. त्यांना दोन वर्षांची शिक्षा झाली. सरकारनें जवाहरलालजींना त्यांच्या क्रांतिकारी भाषणांबद्दल कैद करण्यांत येईल अशा पुष्कळ धमक्या दिल्या. परंतु त्यांना लवकर पकडलें मात्र नाहीं.

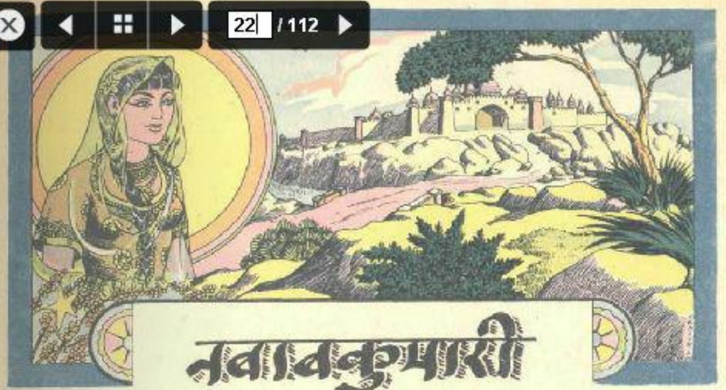

कोणतें तरी पत्र कोर्टांत दाखल करण्यांत आलें व एका अशिक्षित माणसानें तें पत्र उलटें धरून वाचून त्यांतील सही मोतीलालजींचें आहे अशी साक्ष दिली. न्यायालयांचा बहिष्कार कॉंग्रेसच्या कार्यक्रमांतला एक मुख्य कार्यक्रम असल्या कारणानें जवाहरलालची किंवा मोतीलाल दोघांपैकीं कोणीच बचावाचा यत्न केला नाहीं." खटला चालू असतां मोतीलालजींची चार वर्षांची नात इंदिरा कोर्टांत त्यांच्या मांडीवर बसून होती. कोर्टाचा प्रथम अनुभव इंदिराला हाच.

शिक्षा ऐकल्यावर मोतीलालजींनीं आपल्या साथी कार्यकर्त्यांना या शब्दांत संदेश दिला—"मी व माझा एकुलता एक मुलगा देशासाठीं तुरुंगाची पायरी चढत आहों. सहस्रावधी स्वयंसेवक भर्ती करा. स्वराज्य मिळेपर्यंत अनत्याचारी असहकाराची चळवळ चालू राहाली पाहिजे. भारतांत स्वातंत्र्याच्या देवतेचें एकच देऊळ आहे आणि तें म्हणजे तुरुंग! सर्वांनीं तेथील तीर्थयात्रा करावी."

१९२१ च्या डिसेंबर व १९२२ च्या जानेवारी महिन्यांत ३० हजार लोक तुरुंगांत गेले. तुरुंगांत जाणारे लोक मुख्य करून संयुक्त प्रांत व बंगाल मधले होते. कांग्रेसचे कार्यकर्ते व पुढारी तुरुंगांत गेलेच. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, कांग्रेसशीं ज्यांचा कांहीं एक संबंध नव्हता अशा अनेकांना पण तुरुंगांत टाकण्यांत आलें. तरुण युवक व मुलें आनंदानें पोलीसांच्या लॉरींत बसत आणि उतरायला तयार नसत. नांवाशिवाय जितक्या लोकांना वारंटें देण्यांत येत, त्याहून जास्त लोक लॉरींत बसून तुरुंगांत जात. तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांना पेच पडे कीं कोणाला ठेवायचें व कोणाला सोडायचें?

[२]

जगतसिंहानें एक दोन नव्हेत अनेक गोष्टी युवराजाला साजणार नाहींत अशा केल्या असें राजा मानसिंहांना वाटलें.

अनेक शूर सरदारांसमक्ष जगतसिंहानें आपल्या पित्यासमोर अशी प्रतिज्ञा केली होती कीं पांच हजारांचें सैन्य दिल्यास पठाणांना सुवर्णरेखा नदीच्या पलीकडे पिटाळून लावीन. इतकी जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतल्यानंतर तें काम सोडून अर्धी रात्र उलटून गेल्यावर तो आपल्या प्रेमिकेला भेटण्यासाठीं परक्यांच्या किल्ल्यांत चोरासारखा शिरला होता आणि पठाणांचा कैदी झाला होता. आपल्या कर्तव्याची जाणीव नसणारा आपल्या कुळाची मान-मर्यादा राखण्याची पर्वा नसणारा मुलगा असून नसून सारखाच. त्या रागामुळेंच पठाणांचा निर्मूळ नाश करण्याचा व आपल्या मुलाला सोडवून आणण्याचा विचार देखील त्यांच्या मनाला शिवला नाहीं.

विमलाच्या हातचा खंजीर लागल्यानंतर मरणापूर्वीं कतलखानानें जगतसिंहाला मानसिंहाकडे संधी करून देण्यासाठीं धाडलें

श्री दामोदर मुखर्जी

होतें. मुलानें सुचविलेल्या संधीच्या अटी मानसिंहानें मान्य केल्या. कारण पावसाळा संपल्यानंतरच सैयदखानाला सैन्य घेऊन मानसिंहाच्या हाताखालीं युद्ध करण्यास येणें शक्य होतें. म्हणून नवीन युद्धाला तोंड फोडण्याऐवजीं संधी करून घेणेंच श्रेयस्कर होतें. संधी झाल्याबरोबर नवा नवाब सुलेमानखान यानें आपला मंत्री व सेनापती उस्मानखान याच्याबरोबर येऊन मानसिंहाला मोठमोठे नजराणे दिले. मानसिंह फार खूष झाला. पाटण्याला मोगल सैन्य परत नेण्याचें ठरविल्यावर मानसिंहानें आपला एक स्वतःचा मुलगा जगतसिंह यांच्यावर कांहींच जबाबदारीचें काम टाकलें नाहीं, यावरून जगतसिंहाच्या गुन्ह्याची चवकशी करण्याचें त्यानें मनांत ठरविलें असल्याचें दिसत होतें.

त्यानंतर जगतसिंहानें बापाच्या मनाविरुद्ध अनेक कामें केलीं व त्यामुळें त्याच्या क्रोधाग्नींत तेल ओतलें गेलें. एकतर बापाला कळविल्याशिवाय तो मंथारणच्या किल्ल्यांत गेला. त्याच्या परवानगीशिवाय तिलोत्तमेशीं त्यानें लग्न करून घेतलें. लग्नाला तिलोत्तमेची नातेवाईक मंडळी व नवाबाची मुलगी आयशा आपल्या दासींबरोबर हजर होती. परंतु त्यानें वडिलांना बोलावणें पाठविलें नाहीं कीं त्यांचा आशीर्वाद पण मिळविला नाहीं.

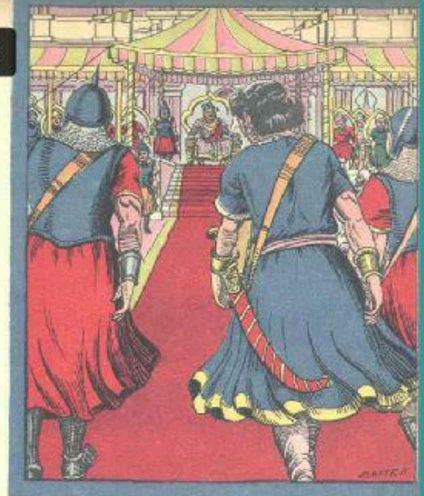
त्यानें दोन चुका केल्या होत्या. वडिलांना कळविल्याशिवाय लग्न करणें ही पहिली चूक व तें तिलोत्तमेशीं करणें ही दुसरी चूक. त्याची आणखी एक चूक होती. त्यानें मोगलांचा एक मुख्य सरदार असून आपलें कर्तव्य व जबाबदारी ओळखून काम केलें नव्हतें. तो भोगविलासांत गुरफटून गेला होता. त्याचें सैन्य दारुकेश्वर येथें पडाव टाकून होतें. पण त्याला त्याची पण फिकीर नव्हती.

मुलाच्या या बेजबाबदारपणाचा मानसिंहाला मनस्वी राग आला. त्याला त्याबद्दल कडक शिक्षा द्यावयाचें मनाशीं ठरवून त्यानें सर्वांसमक्षच सैन्य पाठवून मधुरासिंहाला आज्ञा केली होती कीं "जगतसिंहाला मृत वा जिवंत जसा मिळेल तसा आणून हजर करावें." त्याप्रमाणें मधुरासिंहानें शैलेश्वराच्या देवळाजवळ त्याला कैद केलें. ज्या देवळांत जगतसिंहाची प्रणयकथा सुरू झाली होती तेथेंच ती संपणार कीं काय असें भासत होतें.

मुलाच्या अपराधाबद्दल चवकशी करण्यासाठीं मानसिंहानें आपला दरबार मुद्दाम बोलाविला. मानसिंह एका उच्च जागेवर बसला होता. त्याच्या दोन्ही बाजूला प्रमुख अधिकारी रांगेत बसले होते. दरबारांत खचाखच गर्दी होती. पण टांचणी पडली तरी तिचा आवाज ऐकूं येईल इतके निस्तब्ध सर्व बसले होते.

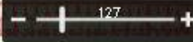
"कैद्याला हजर करण्यांत यावें." मानसिंहानें करड्या आवाजांत आज्ञा केली.

अनेक सैनिकांच्या मध्यें मान खालीं करून जगतसिंह हळूहळू येऊन बापासमोर उभा राहाला. मानसिंहानें त्याला "कैदी!"

म्हणून संबोधन करून प्रथम त्याच्या व्यक्तिगत व कौटुंबिक दुर्वर्तनाबद्दल चवकशी होईल व नंतर त्याच्या राजकीय गुन्ह्याची चवकशी होईल असें सांगितलें.

एक वृद्ध मोगल अधिकारी सभेंत उभा राहून व लवून मुजरा करून म्हणाला— "महाराज! एक निवेदन करूं इच्छितों. या तरुण मुलाला त्याच्या सर्व अपराधाबद्दल माफी करावी. त्याच्या व्यक्तिगत चुका मुख्य करून कौटुंबिक व घरगुती आहेत. तरी त्याची जाहीर चवकशी होऊं नये."

"त्याच्या व्यक्तिगत चुका कौटुंबिक व राजकीय स्वरूपाच्या आहेत व दोन्हींचा प्रत्यक्ष संबंध आहे. म्हणून कोणी येथून जाण्याची जरूर नाहीं. चवकशी येथेंच होणार व जाहीर सर्वांसमक्ष होणार!" मानसिंह म्हणाला. वृद्ध अधिकारी खालीं बसला. मानसिंह पुढें म्हणाला–"कैदी! मी विचारीन त्या प्रश्नाचें सरळ उत्तर दिलें नाहींस तर तो तुझा नवीन गुन्हा ठरेल."

तेव्हां जगतसिंह स्वाभिमानपूर्वक मान ताठ करून म्हणाला–"महाराज! हें सांगण्याची गरज नाहीं. जगतसिंह आपला जीव वांचविण्यासाठीं खोटें बोलणार नाहीं."

"तूं वीरेंद्रसिंहाच्या अंतःपुरांत एका खोलींत एक स्त्रीबरोबर असतांना तुला पठाणांनीं कैद केलें, ही गोष्ट खरी का?"

"होय खरी आहे!"

"तूं पठाणांच्या कैदेंत असतांना कतलूखानाची मुलगी आयशा तुझ्यावर प्रेम करूं लागली ही गोष्ट खरी आहे का?"

"या प्रश्नाचें उत्तर थोडें लांब बावें लागत आहे. नबाबकुमारी आयशानें, मी आजारी असतां माझी जगण्याची आशा हकीमांनीं व वैद्यांनीं सोडली असतां मातेसारखी व बहिणीसारखी जिवाभावानें माझी सेवा शुश्रूषा केली. स्वार्थ बुद्धीनें तिनें माझी सेवा केली असेल असें मला वाटलें नाहीं. परंतु त्यानंतरच्या एका घटनेवरून तिचें माझ्यावर प्रेम होतें हें मला कळलें. पण तिचें प्रेम न स्वीकारूं शकल्याबद्दल मला फार वाईट वाटलें."

"त्याच मुळें तुझें उस्मानखानाशीं द्वंद्वयुद्ध झालें होतें?"

"उस्मानखानाचें आयशावर प्रेम होतें. तिच्यावर प्रेम असणाऱ्या दोघांनीं जिवंत राहातां कामा नये असें त्याला वाटलें व म्हणून त्यानें मला द्वंद्व युद्धास आह्वान केलें."

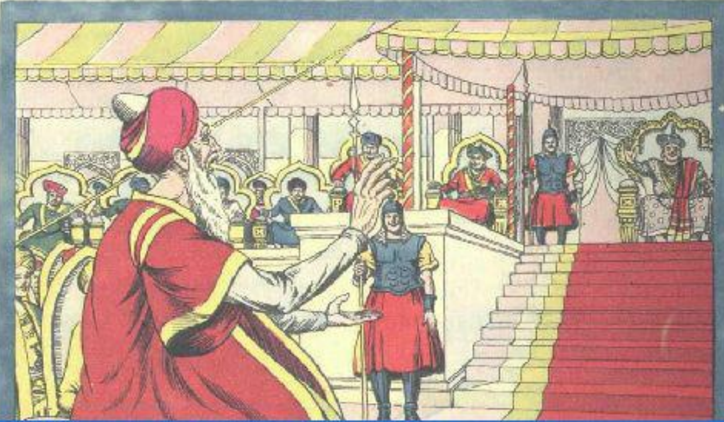
"तूं मधून मधून नबाबाच्या मुलीकडे पत्र पाठवीत नव्हतास?"

"एकदां पाठविलें होतें."

"कधीं तूं स्वतः तिला भेटायला गेला होतास?"

"गेलों होतों. एकदां शेवटची भेट घेऊन तिचा निरोप घेण्याच्या हेतूनें गेलों होतों."

"भेटल्या शिवायच तिनें तुला परतवलें होतें ना?"

"त्याचें एक कारण होतें."

"इतकें सर्व घडलें तरी तूं म्हणतोस कीं तुझ्या मनांत तिच्या विषयीं प्रेमांकुर उपजला नव्हता; व फक्त तिनेंच तुझ्यावर प्रेम केलें होतें?"

"मी खरें तेंच सांगितलें आहें. विश्वास करणें किंवा न करणें महाराजांच्या इच्छेवर अवलंबून आहे."

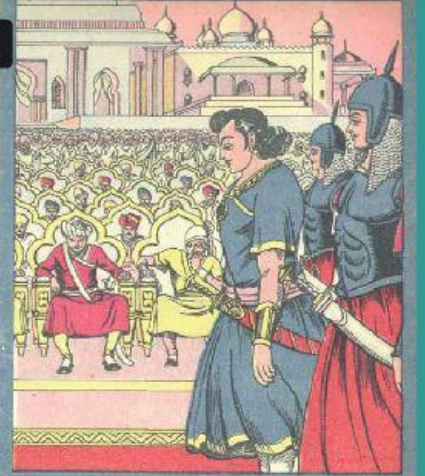
"विरेंद्रसिंहाची मुलगी तुझी ठेवलेली बाई आहे का?"

तो प्रश्न ऐकून जगतसिंहाच्या सर्व अंगाचा जणुंकांहीं भडका उडून गेला. म्हणाला—"महाराज! आपण एक शासक आहांत, एका राज्याचे अधिपती आहांत व माझे वडील आहांत म्हणून मी आपला आदर व गौरव करतों. कोण दुसऱ्याच्या तोंडून मी हे शब्द ऐकले असते तर मी तत्क्षण त्याचें डोकें उडविलें असतें. वीरेंद्रसिंहाच्या मुलीशीं मी देवाधर्माला साक्षी ठेवून धार्मिक रीतीनें लग्न केलें आहे. अग्नीसमक्ष मी तिला सहधर्मिणी म्हणून स्वीकारलें आहे."

मानसिंहाचें सर्व अंग रागानें थर थर कांपूं लागलें. तो जोरानें ओरडला—"राजपूत कुळांगार, पापी! तुझ्या तोंडांतून जे हे शब्द निघाले आहेत त्याबद्दल तुझी जीभ कापली तरी ती चूक होणार नाहीं. तुला लाजलज्जा कांहीं आहे कीं नाहीं? वीरेंद्रसिंहाची मुलगी तुझी बायको? जो वीरेंद्रसिंह माझ्या अंत:पुरांत एका दासीच्या मागें लागून चाकराचा वेश करून शिरला होता व पकडला गेल्यावर त्या दासीशीं त्याला लग्न करावें लागलें. तो नीच व पाजी तुझा सासरा? आणि ती नीच जातीची बाई विमला तुझी सावत्र सासू? तुझी लग्नाची बायको कोणाची मुलगी आहे? तिची आई कोणाची मुलगी आहे? ती कोणाची नात आहे? माहीत आहे का तुला? तो अभिरामस्वामी आहे तुझ्या बायकोचा आजा, म्हणजे आईचा बाप शशिशेखर. सर्व पापकर्में करून आतां संन्यास घेऊन व परमज्ञानी असल्याचें ढोंग करून जगभर उजळ माथ्यानें हिंडत आहे. हे सर्व तुझे नातेवाईक! तुझी बुद्धि इतकी भ्रष्ट कशी झाली? वीरेंद्रसिंहाच्या मुलीला तूं बाई म्हणून ठेवून घेतलें असतेस तर तो अपराध एकवेळ क्षम्य ठरला असता. मला आपला शत्रू समजून माझ्या परवानगीची पर्वा न करतां तूं हें लग्न केलेंस. तूं माझा मुलगाच नाहींस. तूं मानसिंहाचा मुलगा आहेस असें कोठें बोललास तर तुझा शिरच्छेद होईल!"

दरबारांत बसलेले सर्व लोक गप्प बसले होते. चकार शब्द बोलण्याची कोणाची छाती झाली नाहीं. त्यानंतर मानसिंहानें जगतसिंहाच्या राजकीय अपराधांची चव-कशी सुरू केली. म्हणाला—

"तुझ्या राजकीय अपराधाबद्दल मी तुला कांहीं प्रश्न करीत आहें. तूं बादशाहांचा एक सरदार असून व तुझ्या शिरावर एका विशिष्ट कामाची जबाबदारी असतां किल्ले-

दाराच्या आज्ञेशिवाय रात्रीच्या वेळीं चोरा-सारखा किल्ल्यांत कशासाठीं शिरला होतास?"

जगतसिंहाची मान खालीं होती. त्याच्या तोंडांतून कांहींच उत्तर आलें नाहीं.

"आपलें सैन्य कोठें तरी सोडून व पठाणांना पिटाळून लावण्याचें स्वत: घेतलेलें काम सोडून एका बाईच्या नादीं लागून तूं किल्ल्यांत गेला नव्हतास?"

जगतसिंहानें उत्तर दिलें नाहीं.

"पठाणांनीं तुला सोडलें तेव्हां तूं माझ्या मोगलांच्या मुख्य सेनापतीच्या हुकमाची वाट कां नाहीं पहात राहालास?"

त्या प्रश्नाला पण उत्तर आलें नाहीं.

"सर्व सरदार आपापलें सैन्य घेऊन निघाले तेव्हां तूं त्यांच्याबरोबर कां नाहीं गेलास?

त्याचेंदेखील उत्तर आलें नाहीं.

"हुकमाबिगर, बादशहाचें कांहीं काम नसतां तूं आपला वेळ व्यर्थ कोठें व कां घालवीत बसला होतास? आतां तोंड कां नाहीं उघडीत? खीळ बसली आहे का? तुला एकच शिक्षा द्यावी लागेल आणि ती म्हणजे शिरच्छेद!"

तो वृद्ध मोगल सरदार पुन्हां उभा राहून म्हणाला—"महाराज! माफी करावी! युवराज आपले चिरंजीव...." तो बोलत असतां मध्येंच मानसिंह म्हणाला—"हा नीच! माझा मुलगा? माझा याच्याशीं कांहीं संबंध नाहीं."

"ठीक! तरी धर्म आहे कीं नाहीं. युवराज अजून लहान आहेत!" असें म्हणत तो वृद्ध मोगल खालीं बसला.

मानसिंह कांहीं वेळ मान खालीं करून विचार करीत राहाला. नंतर म्हणाला—"अपराधी! तुला एकच शिक्षा आहे, मृत्युदंड! तुझ्या वयाकडे पाहून तुला जन्मठेप तुरुंगवासाची शिक्षा देत आहें." नंतर शिपायांना म्हणाला—"याच्या अंगावरचीं उंची वस्त्राभूषणें काढून याला कैद्याचा वेश द्या आणि याला माझ्यासमोर साखळदंडानें बांधून घेऊन जा!"

सैनिक मानसिंहाच्या आज्ञेचें पालन करीत असतां सर्व दरबारी मान खालीं घालून उभे होते. कित्येकांच्या डोळ्यांत आंसवें आलीं. जगतसिंह दृष्टीआड झाल्यावर दरबार बरखास्त झाला. (पुढें चालू)

नुकसान भरपाई

विक्रमाकानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व मौनपणें श्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुला पाहून मला त्या सालंकीबंधूंची आठवण येते. त्यांनीं यक्षदत्ताला नुकसानभरपाई देण्यासाठीं अनेक प्रकारचे कष्ट सहन केले होते. त्यांची गोष्ट मी तुला सांगतों, ऐक." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

ब्रह्मदेशाच्या पश्चिमेकडील किनाऱ्यावर तारा नांवाचें एक बेट होतें. त्या बेटावर एक राजा राज्य करीत असे. दर वर्षीं दक्षिणेकडील दस्यु नांवाच्या राजाचें सैन्य येऊन त्याच्या राज्यावर नानाप्रकारचे अत्याचार करीत. दर उखळी मार्गे, जाल्या-

मार्गें व चुलीमार्गें कर वसूल करून घेऊन जर कर दिला नाहीं तर ते दस्यू लूटमार करून जाळपोळ करतील अशी भीति राजाला वाटे. म्हणून तो निमूटपणें ते मागतील तो कर देई. त्या करांचा भार प्रजेला असह्य झाला.

दस्यू क्रूर व असभ्य होते. त्यांच्याशीं युद्ध करून त्यांचा पराभव करणें कोणाला शक्य नव्हतें. सर्वांत जास्त त्यांची भीती वाटे ती राजालाच. प्रजेंत शूर पराक्रमी लोक नव्हते असें मुळींच नाहीं. परंतु त्यांची संघटनाकरून शत्रूला तोंड देणारा कोणी पुढारी त्यांना मिळत नव्हता. म्हणून पराक्रम असून तो निरुपयोगी ठरत होता.

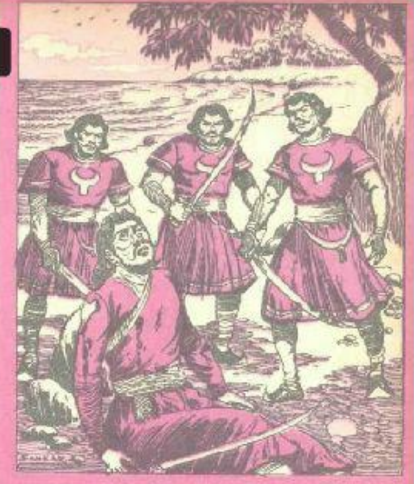
एकदां यक्षद्वीपांतून एक तरुणवीर ताराद्वीपांत आला. तसा तो मूळ रहिवाशी ताराद्वीपांतलाच होता. परंतु यक्षलोक त्याला लहानपणीं आपल्या देशांत घेऊन गेले होते. तेथेंच त्याचें शिक्षण झालें व त्यानें युद्ध-कलेचा अभ्यास केला. त्यानें यक्षविद्या देखील शिकून घेतली. बरोबर येतांना तो 'जलतारा' नांवाची युद्धनौका व 'शत्रुजिता' नांवाची तलवार घेऊन आला.

त्या तरुण वीराचें नांव यक्षदत्त असें होतें. त्याचे आईवडील ताराद्वीपांतच रहात असत. एकदां दस्यु येणार अशी बातमी ताराद्वीपांत पसरली. हाहाकार उडून गेला. यक्षदत्तानें आपल्या वडिलांना त्याचें कारण विचारलें तेव्हां त्याला दस्यु कर वसूल करण्यासाठीं येत असल्याचें कळलें.

तें ऐकून यक्षदत्ताला आश्चर्य वाटलें. तो राजाकडे गेला व म्हणाला—"महाराज! दस्यूंचा अत्याचार किती दिवस सहन करणार? त्यांच्याशीं युद्ध करून त्यांचा पराभव केल्याशिवाय भागणार नाहीं. आपण युद्धाची तयारी करावी. नाहीं तर ती कामगिरी करण्याची जबाबदारी माझ्यावर टाका! शत्रूची खोड मोडल्याशिवाय आप-णांला किंवा प्रजेला सुख मिळणार नाहीं."

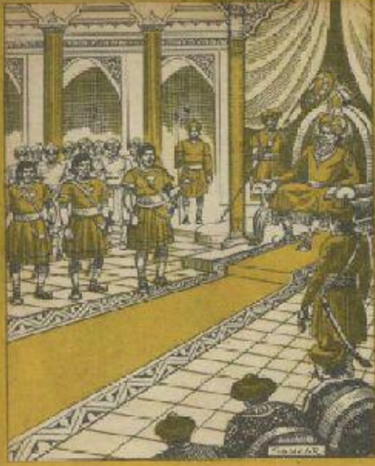
बराचवेळ मागेंपुढें करून शेवटीं राजानें यक्षदत्ताला परवानगी दिली. ताराद्वीपांतील शूर पराक्रमी लोकांना एकत्र करण्यासाठीं त्यानें आपल्या मित्रमंडळींच्या हातीं देशभर निरोप पाठविला. त्याचा बाप पण त्याच कामासाठीं गेला असतां सालंकी वंशाच्या तिघां भावंडांनीं अमानुषपणें त्याचा वध केला.

यक्षदत्ताला ती गोष्ट कळली नाहीं. तो युद्धाच्या तयारींत गर्क झाला होता. कांहीं दिवसांनीं दस्यु कर वसूल करण्यासाठीं आले. यक्षदत्तानें पुरी तयारी करून त्यां-च्याशीं युद्ध केलें व त्यांना पिटाळून लावलें. तें ऐकून दस्यु राजा रागावला. त्यानें ताराद्वीपावर स्वारी केली. यक्षदत्तानें त्यांच्या युद्ध नौका बुडवून टाकल्या. दस्यु सैनिक व यक्षदत्ताचे अनुयायी यांचें युद्ध झालें. यक्षदत्तानें आपल्या 'शत्रुजिता' खड्गानें शत्रु सैन्याचा संहार केला. अशातऱ्हेनें त्या युद्धांत त्याला यश मिळालें. सालंकी कुळांतील वीरांनीं पण या युद्धांत पराक्रम गाजविला व यक्षदत्ताला जय मिळविण्यास साहाय्य केलें.

युद्ध संपल्यावर यक्षदत्त आपल्या वडि-लांना ती आनंदाची बातमी कळविण्यासाठीं गेला तेव्हां त्याला त्याच्या वडिलांचा खून झाल्याची वार्ता कळली. त्याचें रक्त उसळून आलें. आपल्या वडिलांचा दाहसंस्कार संपवून तो परत आला त्या वेळीं राजधानींत विजयोत्सव होत होता व राजा त्या आनंदांत गर्क झाला होता.

तो सरळ दरबारांत गेला व म्हणाला— "महाराज! मला एक गोष्ट आपणांला विचारावीशी वाटते. समजा, कोणी आपल्या वडिलांचा वध केल्याची गोष्ट

आपल्याला कळली तर आपण त्याला काय शिक्षा कराल ?"

"त्याचा शिरच्छेद करीन!"

"माझ्या वडिलांचा अमानुषपणें वध करणारे आपल्या दरबारांत हजर आहेत. त्यांना योग्य ती शिक्षा झाली पाहिजे. आपणांजवळ माझी अशी विनंती आहे." यक्षदत्त म्हणाला.

"सांग त्यांचें नांव! मी त्यांची चवकशी करून त्यांना शिरच्छेदाची शिक्षा देतो!" राजा म्हणाला.

"मला त्यांच्या शिरच्छेदाची गरज नाहीं. त्यांनीं त्याबद्दल नुकसान भरपाई करून दिली तरी पुरे आहे." यक्षदत्त म्हणाला. लगेच तिथे सालंकी बंधू उभे राहाले व त्यांनी विचारलें–"नुकसान भरपाई ! काय पाहिजे तुला!"

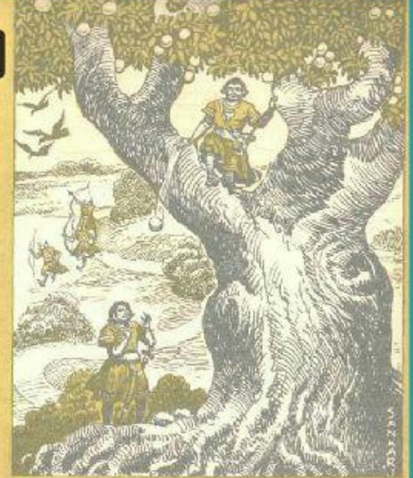
"तीन बेलफळें, एक चामड्याची पिशवी, एक भाला, एक कुत्र्याचें पिलूं व एक तवा!" यक्षदत्त म्हणाला.

"यांत खात्रीनें कांहीं तरी गूढ हेतू दिसतो आहे. नाहीं तर तूं आपल्या बापाच्या वधाबद्दल ही सामान्यशी नुकसान भरपाई मागितली नसतीस." मोठा सालंकी बंधू म्हणाला.

यक्षदत्त म्हणाला–"तरमग ऐक! मी जीं बेलफळें मागत आहें तीं पूर्वेकडील बेटांतल्या एका बागेंत मिळतील. त्यांचा रंग सोनेरी आहे. तीं माणसाच्या डोक्याएवढीं आहेत. मधासारखीं गोड आहेत. तीं खाल्ल्यानें जखमा भरून येतात. रोग दूर होतात. चामड्याची पिशवी मागितली ती यवनद्वीपाच्या राजाकडे मिळेल. त्या पिशवीचा नुसता स्पर्श झाला तरी मोठमोठे आजार बरे होतात व जखमा भरून येतात. भाला मोंगलद्वीपाच्या राजाकडे आहे. त्याच्या टोकाचा स्पर्श झाला तरी स्पर्श करणारा तत्काळ भस्म होऊन जातो. त्या भाल्यांतून सारख्या ठिणग्या उडत असतात. म्हणून तो भाला नेहमीं एका पाण्याच्या टपांत ठेवण्यांत येतो. कुत्र्याचें पिलूं राक्षसद्वीपांत आहे. त्याला पाहाल्याबरोबर वाघा-सिंहासारखीं क्रूर श्वापदें पण पळून जातात. तवा वारुणद्वीपांत आहे. तें द्वीप कोठें आहे हें कोणाला माहीत नाहीं. तें द्वीपच आहे. पण समुद्रांत आजवर कोणाला तें कोठें आहे हें कळलें नाहीं. एवढी नुकसान भरपाई करून दिलीत तर तुम्हांला दुसरी कोणतीहि शिक्षा करण्याची गरज नाहीं." यक्षदत्त म्हणाला.

सालंकी बंधूंनीं परस्पराशीं विचार करून कांहीं तरी ठरविलें आणि मोठा भाऊ म्हणाला–"आम्ही एवढी नुकसानभरपाई करून द्यायला तयार आहों. पण एका अटीवर तूं आपली 'जलतारा' नांवाची युद्धनौका द्यावीस." यक्षदत्त त्याला कबूल झाला.

सालंकीबंधू 'जलतारा' जहाजांत बसून निघाले. यक्षदत्तानें नुकसान भरपाई म्हणून जें कांहीं मागितलें होतें तें सहजीं साध्य नाहीं हें त्यांना माहीत होतें. परंतु त्यांचा

उत्साह दांडगा व शौर्य आणि साहस तर कांहीं विचारूंच नका असें होतें.

प्रथम ते पूर्वेकडील बेटांत गेलें. तेथें त्यांनीं सोनेरी बेलफळें पाहिलीं. त्या झाडाखालीं तीन पाहारेकरी पाहारा देत सज्ज उभे होते. कोणी तिकडे पाऊल टाकलें कीं त्यांचा बाण सुटलाच असे ते तयार उभे होते. म्हणून सालंकींनीं एक युक्ती केली. त्यांनीं तीन ससाणे त्या बाजूला सोडले. त्यांना मारण्यासाठीं पाहारेकरी बाण सोडणार पण तेवढ्यांत ते ससाणें दुसऱ्या बाजूला वळले. त्यांना ठार करण्यासाठीं पाहरेकरी तिकडे

धांवले. इकडे साळंकींनीं तीन बेलफळें तोडून घेतलीं आणि पळाले. साळंकींनीं पाहारे-कऱ्यांच्या डोळ्यांत धूळ फेंकलेली त्यांच्या लक्षांत आली. पण उशिरां. कारण त्यांनीं साळंकीबंधूंवर बाण सोडले तोंपर्यंत तिघे 'जलतारा' जहाजावर पोंचून दूर निघून गेले होते. नंतर साळंकी यवनद्वीपावर पोंचले. तेथील राजाजवळ ते शाहीराचा वेश करून गेले व राजाची स्तुती करून कांहीं कविता म्हटल्या. राजानें खूष होऊन काय वाटेल तें मागून घ्यायला सांगितलें. त्यांनीं ती चामड्याची पिशवी मागितली.

राजा म्हणाला—"त्या व्यतिरिक्त तुम्ही काय वाटेल तें मागून घ्या. ती पिशवी भरून सोनें पाहिजे तर देतों, पण पिशवी मिळणार नाहीं." राजाच्या हुकमानें राजाचा शिपाई पिशवींत सोन्याचीं नाणीं भरूं लागला. तेव्हां साळंकी बंधूंपैकीं एकानें शिपायाला ठार केलें. दुसऱ्यानें ती पिशवी घेतली आणि तिघे पळून गेले.

'जलतारा' जहाजांत ते पुढें प्रवासास निघाले. मोंगलद्वीपांत पोंचल्यावर त्यांनीं पंडित कवींचा वेश धारण केला आणि राजाच्या दरबारांत गेले. ते राजाला म्हणाले—"आम्ही ताराद्वीपाचे रहिवाशी व दरबारी कवी आहोंत. पर्यटन करीत आपल्या देशांत आलों आहों." राजानें खास दरबार भरवून त्यांचा सत्कार केला. राजानें आपल्या राज्यांतील आश्चर्य कारक सर्व वस्तू त्यांना दाखविण्याची व्यवस्था केली. त्यांत तो विचित्र भाला पण होता. एका साळंकी बंधूनें तो भाला पाण्याच्या टपांतून बाहेर काढल्याबरोबर त्यांतून ठिणग्या उडूं लागल्या. राजा ओरडला—"हात नका लावूं त्या भाल्याला." परंतु साळंकी बंधूंनीं राजाचें ऐकलें नाहीं व त्या भाल्यानेंच स्वतःचें

रक्षण करीत ते जहाजावर येऊन पोंचले. तो भाला परत मिळविण्याच्या खटपटींत स्वतः राजा ठार झाला.

आतां राक्षस द्वीपांत जाऊन कुत्र्याचें पिलूं आणावयाचें काम होतें. प्रत्येक वस्तू मिळविण्यासाठीं त्यांना जिवावर उदार होऊन यत्न करावा लागला होता. या खेपेस त्यांना जास्तच भीती वाटत होती. परंतु त्यांनीं यक्षदत्तानें मागितलेली महत्वाची वस्तु मिळवून देण्यासाठीं पुन्हां आपला जीव धोक्यांत घालायचें मनाशीं ठरविलें. परंतु त्यांना भीती वाटली होती त्याच्या विरुद्ध तें कुत्र्याचें पिलूं धरून आणणें त्यांना कठीण ठरलें नाहीं. राक्षस राजानें त्यांना विचारलें—"तुम्हांला काय पाहिजे? तुम्ही साळंकीच ना?"

साळंकी बंधूना तो प्रश्न ऐकून आश्चर्य वाटलें. म्हणाले—"तुमच्याकडे वाघा-सिंहांना देखील भीती वाटेल असें कुत्र्याचें पिलूं आहे. तें आम्हांला हवें आहे."

"घेऊन जा. तुम्ही आतांपर्यंत शौर्य व साहस दाखवून जीं जीं कामें केलीत. त्यांची आम्हांला कल्पना आहे. म्हणून गुप्त-गोविंदानें तें पिलूं देण्याचें आम्ही ठरविलें

आहे." राक्षस राजा म्हणाला. सालंकी बंधूंनीं राजाचे आभार मानले व म्हणाले—"तुम्हांला कधीं आमच्या मदतीची गरज भासली तर आम्हांला बोलवून घ्यावें. तुम्ही दाखविलेल्या औदार्याचा मोबदला म्हणून आम्हांला आमचे प्राण वेंचावे लागले तरी आम्ही त्याला तयार राहूं." असें सांगून राक्षसराजाचा निरोप घेऊन ते स्वदेशीं निघाले.

आतां वारुण द्वीपांतून तवा आणण्याचें काम उरलें होतें. परंतु वारुण द्वीप आहे कोठें हें त्यांना माहीत नव्हतें तें ज्याला माहीत आहे असा व्यक्तीदेखील त्यांना माहीत नव्हता. राक्षस राजानें त्यांना एवढें मात्र सांगून ठेवलें होतें कीं तें समुद्रांत कोठेंतरी शंभर फूट खोल पाण्यांत आहे. तेथें मोठमोठे व महाबलिष्ठ राक्षस राहतात.

सालंकी बंधूंनीं विचार करून परत तारा द्वीपाला जावयाचें ठरविलें. जें कांहीं आतां-पर्यंत मिळालें आहे तेवढ्यावर यक्षदत्ताच्या मनाचें समाधान झालें तर पहावें असापण एक हेतु होता. त्यानें इतर वस्तूंत विशेष काय हें सांगितलें होतें परंतु तव्यांत विशेष काय हें सांगितलें नव्हतें. तसा त्यानें हट्ट केलाच तर तव्याच्या शोधार्थ जावयाचें.

सालंकी बंधू तारा द्वीपांत परत आले. त्यांनीं यक्षदत्ताला बेलफळें, चामड्याची पिशवी, भाला व कुत्र्याचें पिलूं देऊन विचारलें—"तुझी नुकसान भरपाई झाली ना?"

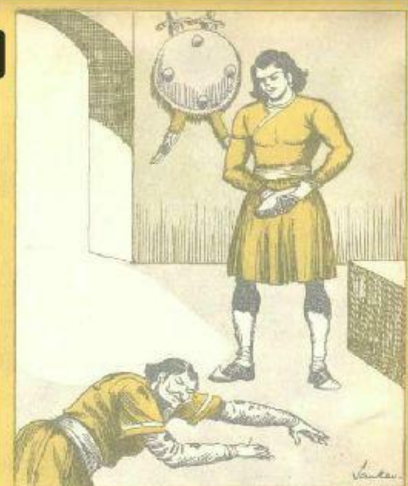
"वारुणद्वीपांतला तवा कोठें मिळाला आहे?" यक्षदत्तानें विचारलें.

अर्थातच सालंकी बंधूंना जलतारा जहाज मागून घेऊन पुन्हां प्रवासास निघावें लागलें. यक्षदत्तानें सालंकी बंधूंनीं आणून दिलेल्या वस्तू राजाला दिल्या व म्हणाला—"महाराज! शत्रूचा पराभव झाला. परंतु ते दस्यू स्वस्थ बसणार नाहींत. पुन्हां एक मोठें सैन्य उभें करून खात्रीनें स्वारी करतील. त्यांना जिंकण्यासाठीं या सर्व वस्तू उपयोगी पडतील. म्हणून ठेवून घ्याव्या."

सालंकी बंधू सुवर्णद्वीपांत जाऊन कांहीं काळ राहाले व तेथें त्यांनीं समुद्राच्या तळाशीं राहण्याची विद्या शिकून घेतली. समुद्रांत बुडी मारून समुद्राच्या तळाशीं वारुणद्वीपाचा शोध केला व शेवटीं त्यांना यश मिळालें. तें बेट समुद्राच्या पोटांत शंभर फूट खोल होतें पण आजूबाजूचा समुद्र मात्र सहस्त्रावधि फूट खोल होता व त्यांत भयंकर राक्षस रहात होते.

सालंकी बंधू रात्र पडल्यावर त्या बेटांत शिरले. एका घरांत शिरले व त्यांत जो तवा त्यांना सांपडला तो घेऊन ते आले. तो घेऊन जात असतां दोघां राक्षसांनीं त्यांना पाहालें व त्यांचा पाठलाग केला. दोघां सालंकी बंधूंना त्यांनीं धरलें व मारहाण सुरू केली. परंतु तिसऱ्या भावानें दोघां राक्षसांना ठार केलें. तिघे जलतारा जहाजांत येऊन पोंचले.

ती 'जलतारा' नौका होती तरी आपल्या धन्याच्या आज्ञेनें ती जमिनीवर

देखील चाले. म्हणून सालंकी बंधूंच्या आज्ञेनें ती पाण्यांतून बाहेर येऊन थेट राजावाड्यापर्यंत गेली.

सालंकी बंधूंतील मोठा भाऊ तवा यक्ष-दत्ताच्या हातांत देत असतांना म्हणाला—"तुझ्या ऋणांतून आज आम्हांला मुक्ती मिळत आहे. या प्रयत्नांत आम्हांला यश मिळालें. पण कष्ट इतके सहन करावे लागले कीं तुझ्यासमोरच आम्ही इहलोकाची यात्रा पण संपवीत आहों." असें सांगून तो बेशुद्ध होऊन पडला. त्याचे दोघे भाऊपण बेशुद्ध होऊन पडले.

परंतु यक्षदत्तानें लोच त्या चामड्याच्या पिशवीनें त्यांच्या जखमा पुसल्याबरोबर जखमा भरून आल्या. त्यांना पुनर्जन्म मिळाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "बापाचा वध करणारांना मरण यावें हाच हेतु यक्षदत्ताच्या मनांत होता. तरमग त्यानें त्यांना जीवदान कां दिलें?" याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याची शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमादित्य म्हणाला—"यक्षदत्ताच्या मनांत सालंकी बंधुना मरण यावें असें होतें याला एकहि आधार नाहीं. तसें असतें तर यक्षदत्तानें म्हटल्याबरोबर तारा द्वीपाच्या राजानें त्यांचा शिरच्छेद केला असता. कारण यक्षदत्तानें ताराद्वीपावर तसेच उपकार होते. त्यानें मागितलेली नुकसान भरपाई तारा द्वीपाच्या रक्षणार्थ उपयोगी पडणाऱ्या वस्तूंचीच होती. सालंकी बंधूना वारुण द्वीपांत पाठविण्याचा हेतु त्यांना मरण यावें असाच होता हा भ्रम होण्यासारखा आहे. परंतु तारा द्वीपांत राहणारे कांहीं वीर वारुण द्वीपांतल्या राक्षसांचा पराभव करणारे आहेत हें कळल्यावर दस्यु तारा द्वीपाकडे वांकड्या नजरेनें पाहण्याची हिंमत करणार नाहींत हा हेतूच त्यांत मुख्य होता. म्हणून मुळापासून यक्षदत्ताचा हेतू तारा द्वीपाचें रक्षण करणें हा होता हेंच खरें."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह पुन्हां अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

ब्रह्मगाठ

काशी येथें फारपूर्वी श्रीधर नांवाचा एक तरुण युवक रहात असे. लहानपणींच त्याचे आईबाप वारले. परंतु मेहनत करून त्यानें न्याय व नीतीचा अभ्यास करून दरबारांत मोठ्या हुद्द्यावर नोकरी मिळविली. नंतर त्यानें लग्नाचा विचार करून आपल्या एका दोघां मित्रमंडलीस ती गोष्ट सांगितली. त्याच्या एका मित्रानें चवकशी करून एका न्यायाधिशाची मुलगी सुचविली. म्हणाला— "मुलगी हुशार व देखणी आहे व सर्व तऱ्हेनें तुला योग्य ठरेल अशीच आहे. तूं होकार दिलास तर मी ही गोष्ट तिच्या बापाकडे काढतों. ते मानतील यांत मला तरी कोणतीच शंका नाहीं. आज रात्रीं मी त्यांना भेटतों व तुला उद्यां काय तें सांगतों तूं उद्यां पहाटे मला मणिकर्णिका घाटावर भेट. मी तुझी वाट पाहातों. तूं आधीं आलास तर तूं माझी वाट पहा."

श्रीधरला बराच वेळ झोंपच लागली नाहीं व केव्हां डोळा लागला तो त्याला कळला नाहीं. उठून पाहातो तों बाहेर छान उजेड. तो उठून उभा राहाला व किती वाजले आहेत हें पाहण्यापूर्वींच धांवत मणिकर्णिका घाटावर गेला. परंतु तेथें त्याचा मित्र नव्हता. स्वच्छ चांदणें पडलें होतें व त्याला वाटलें कीं उजाडलें. तीन वाजायचा सुमार होता. इतक्यांत मित्र येणार नाही घाटावर नुसतें बसून राहण्यांत तरी काय अर्थ असा विचार करून तो निघणार, इतक्यांत त्याला दूर एक वृद्ध गृहस्थ कांहीं तरी लिहीत असलेला दिसला. कांहीं वेळ त्याच्याजवळ गप्पा मारीत वेळ काढायला हरकत नाहीं असा

श्री. का. सोनार

विचार करून तो जवळ गेला. त्या वेळीं तो वृद्ध गृहस्थ चांदण्यांत भोजपत्रांवर कांहीं तरी लिहीत होता. त्यानें त्याच्या मागें उभें राहून वाचण्याचा यत्न केला, पण त्याला ती लिपीच कळेना. त्यानें निरनिराळ्या भाषांचा अभ्यास केला होता. परंतु ती लिपि व भाषा त्याला कळेना. शेवटीं त्यानें विचारलेंच—"आजोबा! मला अनेक भाषा व लिपी येतात, पण ही भाषा व लिपी नाहीं कळली मला."

"बाबा! तुला कशी येईल ही लिपी!" असें सांगून तो पुन्हां लिहूं लागला.

"काय लिहितां आहां तुम्ही!" त्यानें विचारलें.

"सूर्योदयापूर्वीं जन्माला येणाऱ्यांची कुंडली लिहीत आहें." वृद्ध म्हणाला.

सहज श्रीधरनें विचार केला कीं हा वृद्ध स्वतः ब्रह्मदेव तर नसेल? चकित होऊन तो त्याच्याकडे पहात उभा राहाला.

थोड्या वेळानें त्या वृद्ध गृहस्थानें लिहिण्याचें काम बंद केलें व तांबड्या व पांढऱ्या गुंजांच्या पुरचुंड्या सोडून एक पांढरी व तांबडी गुंज फडक्यांत ठेवून गांठ बांधून ठेवूं लागला. तें पाहून श्रीधरनें त्याला विचारलें—"आजोबा! या गांठी बांधून कां ठेवीत आहां?"

"हें बघ, ही ब्रह्मगांठ आहे. ज्या पुरुषाचें लग्न ज्या स्त्रीशीं व्हायचें आहे त्यांच्या गांठी बांधून ठेवीत आहें." तो म्हणाला.

"तर मग माझी गांठ कोणत्या स्त्रीशीं बांधली गेली आहे, हें तुम्हांला माहीत असेल. थोड्या वेळानें कळेल नक्की कीं एका विशिष्ट मुलीशीं माझें लग्न होणार आहे कीं नाहीं." श्रीधर म्हणाला.

तो म्हातारा श्रीधरकडे पाहून म्हणाला—"इतक्यांत नाहीं तुझें लग्न होणार. तुझें ज्या मुलीशीं लग्न व्हायचें आहे ती फक्त तीन वर्षांची मुलगी आहे. ती सतरा वर्षांची होई तों तुझें लग्न होणार नाहीं."

"म्हणजे चवदा वर्षें माझें लग्नची होणार नाहीं?" श्रीधरनें शंका केली.

"ती पहा, एक डोळा गेलेली म्हातारी बाई दिसते आहे ना? तिच्याकडेवर आहे, तीच तुझी बायको होईल." वृद्ध म्हणाला.

श्रीधर घाईघाईनें ती बाई होती तिकडे गेला. त्या म्हातारीच्या अंगावरचें फाटकें व जुनाट लुगडें पाहून त्यानें तोंड फिरविलें. त्या बाईनें मुलीला काठावर बसविलें व स्वतः आंघोळीला गंगेंत उतरली. त्या मुलीचें वय तीन वर्षांचें होतें. ती त्या म्हातारीची मुलगी किंवा नात असावी असें त्याला वाटलें.

त्याला तें सर्व आवडलें नाहीं. परत येऊन पाहालें तेव्हां तो म्हातारा तेथें नव्हता. त्या म्हाताऱ्याच्या बोलण्यावर विश्वास करावा तर आपल्या सारखा दुर्दैवी आणखी कोण असूं शकेल? तिला ठार केल्याशिवाय त्याला चैन पडेना.

मित्राची भेट होई पर्यंत घाटावर बसून राहाणें पण त्याला बरें वाटलें नाहीं.

तो गांवांत निघाला. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर त्याला एक ओळखीचा नोकर भेटला. त्यानें त्याला जवळ बोलावून त्याच्या मनांत जें होतें तें सर्व सांगितलें. म्हणाला– "एका मुलीचें रूप घेऊन एक ब्रह्म राक्षसीण माझा पिच्छा पुरवीत आहे. तूं तिचा कांटा दूर केलास तर मी तुला दहा वराह बक्षिस देईन."

"ब्रह्मराक्षसीण असेल तर तिला ठार केलीच पाहिजे. मी तिचा शेवट करून हा आलोंच, पहा." असें सांगून तो नोकर एक सुरा घेऊन निघाला. श्रीधरनें त्याच्या-बरोबर जाऊन मणिकर्णिका घाटावर त्याला ती मुलगी दाखविली व म्हणाला–" लवकर जा. ती म्हातारी उचलून घेऊन जाईल तिला. तूं काम आटोपून ये माझ्याकडे." असें सांगून श्रीधर निघून गेला. डोळ्या देखत एका लहान मुलीचा खून झालेला पाहाण्याची हिंमत नव्हती त्याच्या अंगांत.

नोकर त्या म्हातारीच्या पाठोपाठ निघाला. इतक्यांत त्यानें सुरा काढला व त्या मुलीला मारण्यासाठीं त्यानें हात उचलला. तेवढ्यांत त्या मुलीचें लक्ष त्याच्याकडे गेलें व घाबरून ती ओरडली. तिची ती केविल वाणी मुद्रा व ओरडणें ऐकून नोकराचा हात कांपला व सुरा त्या मुलीच्या डोळ्याजवळ लागला. पण जखम अगदींच बेताची होती. नोकर घाबरून पळून गेला. तो श्रीधरकडे गेला व त्या ब्रह्मराक्षसिणीचा वध केल्याचें सांगून त्याच्याकडून बक्षिस उकळलें.

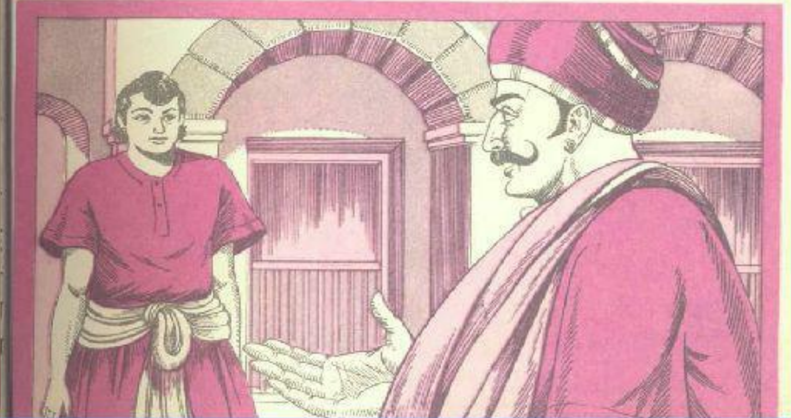
एका लहानशा मुलीचा निर्दयपणानें वध करविल्याबद्दल श्रीधरला पश्चात्ताप वाटूं लागला. परंतु त्याचबरोबर आतां त्या मुलीशीं आपलें लग्न होणार नाहीं व तिच्या हातांतून आपण सुटलों असा विचार करून त्याच्या मनाला समाधानपण वाटलें.

त्यानें लग्न व्हावें म्हणून पुष्कळ यत्न केला. परंतु त्याला त्यांत यश मिळालें नाहीं. बराच काळ लोटला. श्रीधरचा हुद्दा वाढत गेला. पण त्याचें लग्न झालें नाहीं. पुरी चवदा वर्षें लोटलीं.

वरच्या हुद्द्यावर एका नवीन अधिकाऱ्याची नुकतीच नेमणूक झाली होती. त्यानें श्रीधरची योग्यता, प्रामाणिक-पणा व कार्य कौशल्य पाहिलें. त्याच्या मनावर त्या गोष्टींचा फार चांगला परिणाम झाला. नंतर त्याला असें कळलें कीं श्रीधर अजून कुवारा आहे. त्याचें त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें श्रीधरला कारणपण विचारलें.

श्रीधर म्हणाला–" नशिबांत असेल तर होईल लग्न. अजून पर्यंत तरी माझे सर्व प्रयत्न अयशस्वी ठरले आहेत."

अधिकारी म्हणाला–"काय म्हणतां राव? अहो तुमच्या सारख्या गुणवान व शीलवान माणसाशीं लग्न करायला शेकडों मुली उड्या मारतील. बरें तें जाऊं द्या! माझी मुलगी आहे लग्नाची. पहा पसंत पडली तर, नुकतेंच सतरावें वर्ष लागलें आहे. गोरी, देखणी सुशिक्षित आहे. पहा पसंत पडली तर."

श्रीधरनें मुलीला पाहिलें. मुलगी पसंत पडली व दोघांचें लग्नपण झालें. एकुलती एक मुलगी होती म्हणून मुलीच्या बापानें मुलीला पुष्कळ दागिने घातले व मुलाला हुंडा पण भरपूर दिला. श्रीधरचा संसार सुखाचा झाला. आतां त्याला आयुष्यांत कोणत्याहि गोष्टीची उणीव उरली नाहीं.

एकदां त्याचें लक्ष बायकोच्या उजव्या भुवईवर लोंबणाऱ्या एका दागिन्याखालीं एक वण होता तिकडे गेलें. त्याची बायको सर्व दागिने काढून ठेवी. फक्त तो एक दागिना घालीत असतां त्यानें तो वण पाहाला व कसला वण म्हणून विचारलें. ती म्हणाली—"मी तीन वर्षांची होतें. आमची आया नदीवर आंघोळीला जातांना मला बरोबर घेऊन गेली. आम्ही परत येत होतों तेव्हां कोणी तरी दुष्ट माणसानें सुरा मारला व या जागीं जखम झाली. तो वण आहे."

"म्हणजे तुला गंगेवर घेऊन गेली होती ती तुझी आई नव्हती!" श्रीधरनें विचारलें.

त्याच्या बायकोला तो प्रश्न ऐकून आश्चर्य वाटलें तुम्हांला कशी काय माहिती त्या बाईची! माझी आई लहानपणींच वारली. मी बाबांच्या धाकट्या भावाची मुलगी आहें. माझे बाबापण लवकरच वारले. त्यांच्या-वडील बंधूंना मूलबाळ नव्हतें. म्हणून मलाच आपली मुलगी मानून मला लहानाचें मोठें केलें."

सर्व ऐकून श्रीधर चकित झाला व त्यानें तिला चवदा वर्षांपूर्वी घडलेली गोष्ट सांगितली. तिला राग आला नाहीं. पण ती म्हणाली—"म्हणजे प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवच तुम्हांला भेटला होता!"

महाबली

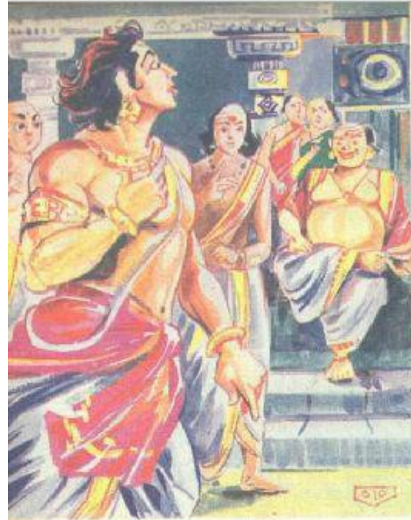
फार पूर्वी उज्जैनचा राजा आदित्यसेन राजधानी सुप्रसिद्ध वेश्या तेजस्वती हिच्या रूपवती मुलीच्या सौंदर्यावर इतका भाळला कीं त्यानें तिच्याशीं लग्न करून तिलाच आपली पट्टराणी करून घेतलें. त्यांना एक मुलगी झाली. तिचें नांव चंद्रकला असें होतें.

आदित्यसेनाला आपल्या राणीचा विरह क्षणभरदेखील सहन होत नसे. त्याला एकदां त्याच्या मांडलिक राजाचें बंड मोडण्यासाठीं जावें लागलें. तेव्हां त्यानें आपल्या राणीला हत्तीवर अंबारींत बसविलें व स्वत: घोड्यावर बसून निघाला. वाटेंत एका जागीं कां कोणास ठाऊक, एका एकीं घोडा बुजला आणि पळूं लागला. राजानें त्याला लगाम ओढून थांबविण्याचा पुष्कळ यत्न केला. पण घोडा इतका पुढें निघून गेला कीं राजाचे घोडेस्वार पाठोपाठ पोंचले नाहींत. हताश होऊन व राणीला घेऊन ते उज्जैनला परतले.

आदित्यसेनाचा घोडा दाट रानांत एका जागीं थांबला. घोडा स्थिरावल्यावर राजानें घोड्यावरून उतरून त्याच्या पाठीवर हात फिरवला व पुन्हां घोड्यावर बसून उज्जैनला परत आला. परंतु किल्ल्याचें फाटक बंद झालें होतें. त्यानें अवेळीं किल्ल्यांत जाण्या-पेक्षां बाहेरच रात्र काढावयाचें मनाशीं ठरविलें आणि स्मशानाजवळच्या एका मठांत गेला. त्या मठांत राहणाऱ्या ब्राह्मणांनीं राजाला ओळखलें नाहीं व म्हणून त्याला मठांत येऊं दिलें नाहीं.

त्या मठांत सुदर्शन नांवाचा एक तरुण युवक रहात असे. त्यानें राजाला ओळखलें

सौ. शामला देसाई

असावें. तो इतर लोकांना रागावला रात्रीच्या वेळीं कोणी पांथस्थ आल्यास त्याचें आतिथ्य करणें आपलें कर्तव्य आहे. नंतर त्यानें राजाचें आतिथ्य सर्वप्रकारें केलें. राजानें निघते वेळीं सुदर्शनचे आभार मानले. उज्जैनला पोंचल्यावर त्यानें सुदर्शनला बोलावून घेतलें. त्याच्या बरोबर मठांतले इतर ब्राह्मण पण आले होते. राजानें मठाला दान म्हणून एक हजार गांवें, धान्य व निरनिराळ्या प्रकारचीं वाहनें दिलीं आणि सुदर्शनला राजपुरोहित म्हणून नेमलें.

मठांतल्या ब्राह्मणांचीं आपसांत भांडणें व तंटे होत व त्यामुळें मठाला दान म्हणून मिळालेलीं गांवें उध्वस्त झालीं. सुदर्शन त्यांच्या भांडणांत कधीं पडला नाहीं. त्याला कोणत्याहि वस्तूची गरज नव्हती. त्यानें तपश्चर्या करून अग्नीला प्रसन्न करून घेतलें. अग्नीनें त्याला आग्नेय खड्ग दिलें. त्यामुळें तो एक अजेय असा महाबली झाला.

ब्राह्मणांचे आपसांतील तंटे वाढले तेव्हां त्यांच्या पैकीं चक्रधर नांवाच्या एका वयस्क ब्राह्मणानें त्यांना सुचविलें कीं आपण एकाला आपला नायक निवडूं या व तो सांगेल तसें वागूं या. पण नायक कोणाला मानावयाचें, या गोष्टीवरून भांडणें मिटण्याऐवजीं जास्त वाढलीं. तेव्हां चक्रधरनें त्यांना आणखी एक उपाय सांगितला. म्हणाला—"श्मशानांत तिघांना फांशी देण्यांत आली आहे. रात्रीं जाऊन त्यांचीं नाकें कापून जो आणून दाखवील तो खरा शूर. तुम्ही त्याला आपला नायक म्हणून नेमा."

कोणी तें काम करायला धजला नाहीं. एकटा सुदर्शन कबूल झाला तें साहसाचें काम करायला. आग्नेय खड्ग हातांत घेऊन तो श्मशानांत गेला. फांशी गेलेल्यांचीं नाकें कापून घेतलीं व तीं उपरण्यांत बांधून परतला. वाटेंत त्याला एक जण एका प्रेतावर बसून जप करीत असलेला दिसला. सुदर्शन तो काय करतो हें पहात जवळच एका जागीं लपून बसून राहाला. थोड्या वेळानें प्रेताच्या तोंडांतून ज्वाला येत असलेल्या व बेंबींतून नाचण्यासारखे दाणे येत असलेले दिसले. त्या तांत्रिकानें त्यांतले कांहीं दाणे प्रेताच्या तळहातावर टाकले. त्यावरोबर तें प्रेत उठून उभें राहालें. प्रेतांत शिरलेल्या वेताळाच्या साहाय्यानें तो तांत्रिक वाटेल तीं कामें करवून घेऊं लागला. तांत्रिक त्या प्रेताच्या वर बसला. प्रेत चालत शेजारच्या काली मातेच्या देवळांत शिरलें. तांत्रिक खालीं उतरल्याबरोबर तें प्रेत पुन्हां तेथेंच निश्चेष्ट पडून राहालें. तांत्रिकानें देवीची पूजा केली आणि म्हणाला—"देवीनें मागितलेला वर दिला नाहीं तर देवीच्या पायांवर स्वतःचा बळी देऊन मी मोकळा होईन."

तेव्हां एक आवाज ऐकूं आला—"आदित्यसेनाची मुलगी चंद्रकला हिचा बळी दिलास तर तुझी इच्छा पुरी होईल."

लगेच तांत्रिकानें प्रेतावर हात फिरवला आणि प्रेत उभें राहालें. त्याच्या खांद्यावर बसून तो आकाशमार्गें निघून गेला.

सुदर्शनला त्या तांत्रिकाच्या घोर कृत्यांचा मनस्वी राग आला. मनाशीं म्हणाला—"मी जिवंत असेपर्यंत ह्या राजकन्येच्या केसाला-देखील धक्का पोंचवूं शकणार नाहीं." असें मनाशीं ठरवून तो तेथेंच लपून बसून राहाला.

थोड्या वेळानें तो तांत्रिक राजकन्येला आकाशमार्गें घेऊन आला. सुदर्शननें आग्नेय खड्गाचा प्रयोग करून त्या राक्षसी तांत्रिकाचें डोकें उडविलें.

आतां राजकन्येला राजवाड्यांत सुखरूप कसें पोंचवावयाचें या विवंचनेंत तो पडला असतां त्याला आकाशवाणी ऐकूं आली—"त्या तांत्रिकाला प्रेताच्या बेंबींतून जे दाणे मिळाले आहेत त्यांच्या साहाय्यानें तुला रात्रभर आकाश भ्रमण करतां येईल."

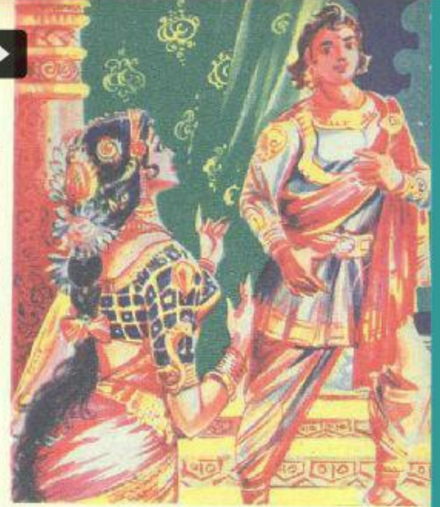
तें ऐकून सुदर्शनला फार आनंद झाला. तांत्रिकाची पुरचुंडी सोडून त्यानें त्यांतले दाणे काढून घेतले व राजकन्येला घेऊन तो बाहेर आला. पुन्हां आकाशवाणी झाली—"एका महिन्यानंतर पुन्हां याच जागीं ये!"

सुदर्शन उत्तरादाखल "ठीक!" म्हणाला व आकाशमार्गें सरळ राजवाड्यांत राज-कन्येच्या महालांत जाऊन उतरला. तो राजकुमारीचा निरोप घेऊं लागला. म्हणाला—"उजाडण्यापूर्वीं मला गेलें पाहिजे. या दाण्यांचा उपयोग त्यानंतर होणार नाहीं. त्याशिवाय मला येथें पाहून लोक निरनिराळ्या प्रकारें तर्ककुतर्क करूं लागतील."

परंतु चंद्रकलेनें त्याचें एक ऐकलें नाहीं. ती फार भिऊन गेली होती. तिला धीर देण्यासाठीं म्हणून सुदर्शनला तेथेंच रहावें लागलें. परंतु त्याला लवकरच झोंप लागली. राजकन्या मात्र बसून होती.

सकाळीं दासी आल्या. राजकन्येच्या खास महालांत सुदर्शनला पाहून त्यांनीं राजाला त्या गोष्टीची वर्दी दिली. राजानें सुदर्शनला हजर करायला सांगितलें. सुदर्शननें रात्रीं घडलेलें सर्व वृत्त थोडक्यांत वर्णन करून सांगितलें. नंतर त्यानें प्रेतांचीं कांपून आणलेलीं नाकें व प्रेताच्या बेंबींतून तांत्रिकानें काढलेले दाणे दाखविले. चक्रधरनें पण याला श्मशानांत कां जावें लागलें याची साक्ष दिली. श्मशानांत फांशी गेलेल्यांचीं नाकें खरोखरच कापलेलीं होतीं. कालीच्या

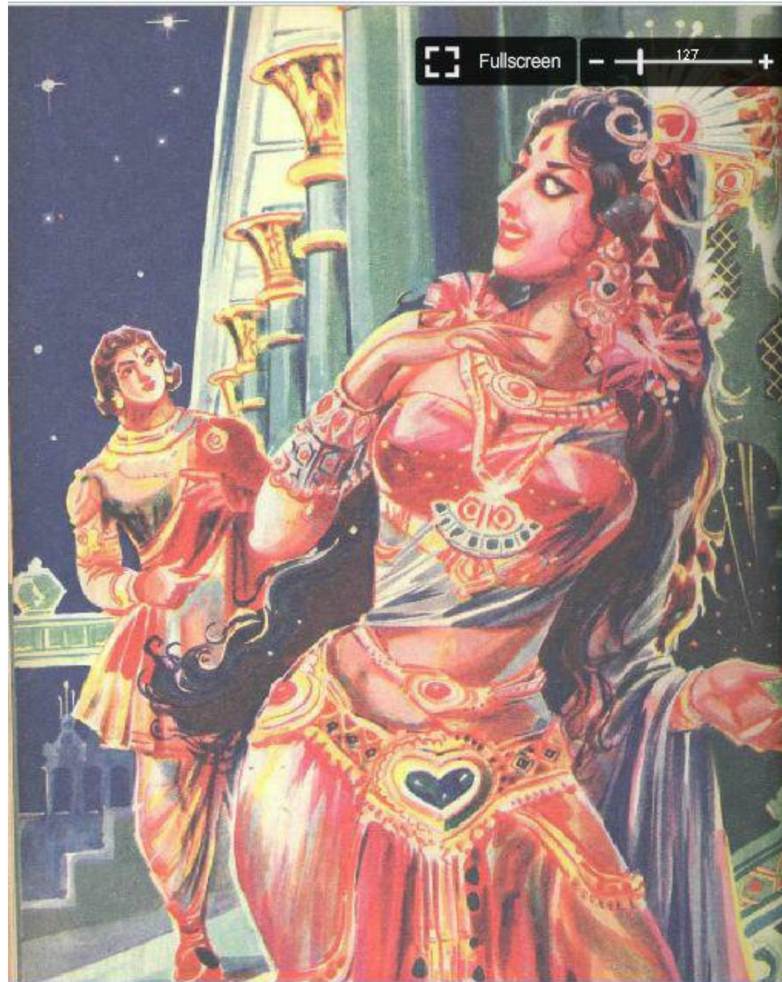

देवळांत त्या तांत्रिकाचें प्रेत होतें, तें देखील राजाला दिसलें. हा सर्व पुरावा पाहून व स्वतःच्या मनाची खात्री करून घेऊन, सुदर्शननें किती शौर्यानें व चातुर्यानें राज-कुमारीचें रक्षण केलें ही गोष्ट ओळखून राजानें सुदर्शनशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें आणि राजघराण्याच्या रीति-प्रमाणें आपल्या जांवयाला राजवाड्यांतच ठेवून घेतलें.

सुदर्शन राजवाड्यांत आनंदानें रहात होता. एकदां राजकन्या सहज त्याला म्हणाली—"तुम्हांला आठवतें का त्यादिवशीं

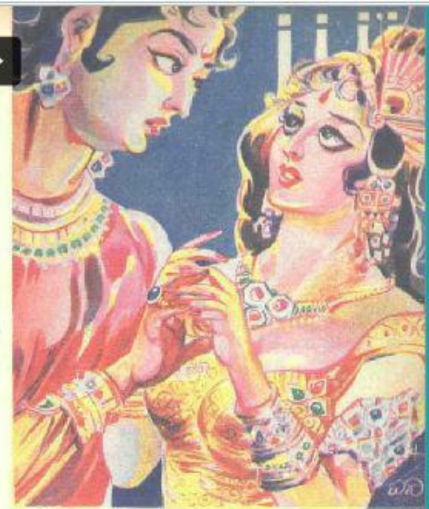

कालीच्या देवळांतून आपण बाहेर निघालों तेव्हां आपल्याला एक आकाशवाणी ऐकूं आली होती कीं एका महिन्यांनीं पुन्हां येथेंच ये व आपण होकार दिला होता."

"बरोबर! तूं बरोबर आठवण केलीस! मी पार विसरून गेलों होतों." असें सांगून सुदर्शन रात्रीं त्याची बायको झोंपी गेल्यावर आग्नेय खड्ग हातांत घेऊन कालीच्या देवळा-कडे गेला. तेथें त्याला एक विचित्र दिव्य इमारत दिसली. त्यांत एक देवलोकांतली एक अप्सरा होती. तिनें त्याला आंत बोलाविलें व म्हणाली—"मी विद्याधर कन्या आहें. माझें नांव भद्रा. तुझें साहस व धैर्य पाहून मी तुझ्याकडे आकर्षिलें. मीच तुला त्या दिवशीं अदृश्य रूपें बोलाविलें होतें. मी तुझीच वाट पहात होतें. मला प्राप्त अस-लेल्या दैविक शक्तीमुळेंच तुझ्या बायकोला तूं दिलेल्या वचनाची आठवण झाली. तूं माझ्याशीं लग्न करून येथेंच रहा."

सुदर्शननें तिच्याशीं लग्न करून घेतलें व तिच्या बरोबर राहूं लागला. पुढें कांहीं दिवसांनीं भद्राला भेटायला विद्याधर जातीची तिची एक मैत्रीण आली. ती म्हणाली—

"तूं मर्त्य लोकांतील एक सामान्य माणसाशीं लग्न केलेलें पाहून विद्याधर रागावले आहेत. तूं स्वतःचे रक्षण करण्यासाठीं तावडतोब येथून निघून जा. समुद्रापलीकडे पूर्वेला कार्कोटक नगर आहे. त्याच्या पलीकडे शीतोदका नांवाची नदी आहे. तिच्यापली-कडील उदय पर्वतांत सिद्ध क्षेत्र नांवाचें एक स्थान आहे. तेथें विद्याधरांना प्रवेश वर्ज्य आहे. तुझा पती साहसी वीर आहे. तो तेथें स्वतः येऊन तुला भेटेल."

तें ऐकून भद्रा घाबरून गेली. तिनें सुदर्शनला सर्व परिस्थिति नीट समजावून

देईन व आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न करून देईन."

तें ऐकून सुदर्शन म्हणाला–"माझ्या कमरेला दोरी बांधून मला समुद्रांत सोडा. समुद्राच्या तळाशीं ज्या वस्तूला लागून जहाज अडकलें असेल ती वस्तु मी बाजूला सारून जहाज मोकळें करतो."

त्याप्रमाणें त्याच्या कमरेला दोरी बांधून स्कंददासाला समुद्रांत सोडण्यांत आलें. सुदर्शननें समुद्राच्या तळाला जाऊन पाहिलें तेव्हां त्याला तेथें एक महाकाय राक्षस झोंपला असलेला दिसला. त्याच्या पायाला लागून तें जहाज अडकून बसलें होतें. सुदर्शननें आग्नेय खड्गाचा प्रयोग करून त्या राक्षसाचा पाय कापून टाकल्याबरोबर जहाज हललें. लोभी स्कंददासानें विचार केला कीं सुदर्शनला वर येऊं दिलें तर त्याला आपलें अर्धें धन द्यावें लागेल. म्हणून त्यानें दोरी कापून टाकली. सुदर्शनला तेथेंच पाण्यांत सोडून जहाज घेऊन तो निघून गेला.

सुदर्शननें राक्षसाचा जो पाय तोडला होता त्याचीच एक नाव करून घेतली व तिच्यांत बसून तो समुद्र पार गेला. सात दिवसानंतर तो कार्कोटक नगरीं पोंचला. तेथें परदेशी लोकांना राहण्यासाठीं एक धर्मशाळा बांधलेली होती. तेथील राजा आर्यवर्मा यानें ती धर्मशाळा बांधली होती. धर्मशाळेंतील ब्राह्मणांनीं सुदर्शनच्या जेवणाखाण्याची उत्तम सोय केली. त्याला अंगांत घालायला चांगले कपडे दिले. धर्मशाळेंत रहात असतां रात्रीं त्याला दवंडी ऐकूं आली. "उद्यां सकाळीं राजकुमारीशीं विवाह करावयाची इच्छा असेल त्यानें तिच्या अंतःपुरांत आधीं जाऊन झोंपलें पाहिजे."

त्यानें धर्मशाळेंतील लोकांना विचारलें–"अशी दवंडी पिटविण्याचें कारण काय?" तेव्हां ते म्हणाले–"राजकुमारीचें अंतःपुर म्हणजे तो काळाचा जबडाच म्हटला पाहिजे. त्यांत प्रवेश करणारा बाहेर जिवंत आलेला नाहीं."

तें ऐकून सुदर्शनला चेव चढला. तो राजवाड्याकडे निघाला. राजानें रात्रीं त्याला राजकुमारीच्या अंतःपुरांत पाठविलें. त्याच्या हातांत त्यावेळीं आग्नेय खड्ग होतेंच. थोड्या वेळानें एक राक्षस दारांत उभा असलेला दिसला. त्याचा उजवा हात थोटका होता. त्यानें डावा हात पुढें केला. सुदर्शनला पौंड्रवर्धन येथें एका राक्षसाचा उजवा हात

कांपल्याची आठवण झाली. आग्नेय खड्गानें त्या राक्षसाचा डावा हात कापून टाकला तर तो राक्षस पळून जाईल असा विचार करून सुदर्शननें त्याचे केस धरले व त्याला तलवारीनें ठार करणार इतक्यांत तो राक्षस ओरडला–"माफ करा! जीवदान द्या!"

सुदर्शननें त्याला विचारलें–"कोण तूं?"

"माझें नांव यमदंष्ट्र. मला दोन मुली आहेत. एक येथें आहे व एक पौंड्रवर्धनला. त्यांच्याशीं भित्र्यांचें लग्न झालेलें मला पसंत नाहीं. म्हणून शंकराच्या आज्ञेनें मी त्यांच्याशीं लग्न करण्याच्या इच्छेनें येणाऱ्यांस ठार करीत आलों. पौंड्रवर्धन येथें एकानें माझा हात कापला. तूं तर मलाच ठार करायच्या विचारांत आहेस. शंकराची आज्ञा संपली."

"पौंड्रवर्धन येथें मीच तुझा हात कापला होता!" सुदर्शन म्हणाला.

"तरमग तूं मनुष्य नसून देव आहेस. तुझ्यासाठीं म्हणून शंकरानें कदाचित तशी आज्ञा दिली होती. आजपासून आपण दोघे मित्र. तुला मदतीची गरज असेल तेव्हां तूं माझी आठवण कर. मी हजर होईन." असें सांगून यमदंष्ट्र सुदर्शनचा निरोप घेऊन

निघून गेला. दुसऱ्या दिवशीं सुदर्शनचें राजकन्येशीं लग्न झालें.

सुदर्शन आपल्या नवीन पत्नीच्या सह-वासांत कांहीं दिवस राहाला. नंतर एकदां रात्रीं ती झोंपल्यावर तो भद्राच्या शोधार्थ निघून गेला. गांवाबाहेर पोंचल्यावर त्यानें यमदंष्ट्राचें स्मरण केलें. तो हजर झाला व नमस्कार करून समोर उभा राहाला.

सुदर्शन म्हणाला–"उदयाद्रीवर सिद्ध क्षेत्रांत भद्रा नांवाची एक विद्याधरी राहाते. मला तेथें जावयाचें आहे. तूं मला घेऊन जाऊं शकशील का?"

राक्षसानें तें कबूल केलें आणि सुदर्शनला आपल्या खांद्यावर बसवून घेऊन समुद्रपार शीतोदका नदी पार करून उदयाद्री पर्वतावर पोंचला. सिद्ध क्षेत्रांत त्याला प्रवेश वर्ज्य आहे असें सांगून त्यानें सुदर्शनचा निरोप घेतला.

त्या पर्वतावर मनुष्यांनादेखील प्रवेश वर्ज्य होता म्हणून तो एका विहिरीच्या काठीं बसून राहाला. कारण त्या विहिरीवर त्याला बायकांचा पावलांच्या खुणा दिसल्या. थोड्या वेळानें देव जातीच्या अनेक स्त्रिया आपापल्या घागरी घेऊन पाणी घेऊन

आल्या. त्यानें त्यांना विचारलें—"हें पाणी कोणासाठीं घेऊन चाल्ला आहां तुम्ही ?"

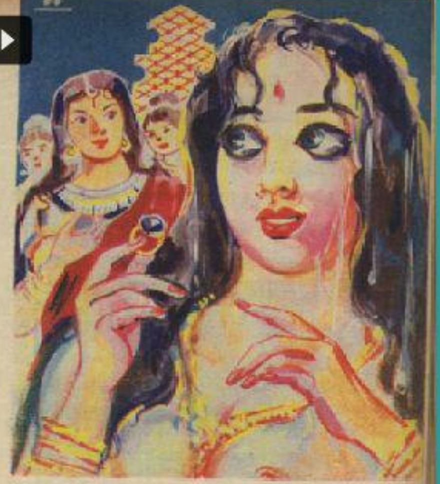
"भद्रा नांवाची विद्याधरी या सिद्ध क्षेत्रांत राहाते. तिच्या स्नानासाठीं आम्ही पाणी घेऊन जात आहों." त्या म्हणाल्या.

त्यांपैकीं एकीनें सुदर्शनला पाण्याचें भांडें डोक्यावर घ्यायला जरा हात भरायला सांगितलें. सुदर्शननें भांडें डोक्यावर ठेवते वेळीं भद्रानें दिलेली अंगठी हळूच त्या भांड्यांत टाकली.

आंघोळ करीत असतां एका घागरीतून पाण्याबरोबर अंगठी खाली पडली. भद्रानें ती लगेच ओळखली व चकित होऊन तिनें पाणी ओतणारीला विचारलें—"विहिरीवर कोणी नवीन मनुष्य भेटला होता का ?"

सर्व म्हणाल्या—"हो ! होता बाई एक नवीन मनुष्य. त्यानेंच हात लावला घागरी डोक्यावर घेतांना."

"तर मग जाऊन त्याला आदरपूर्वक बोलावून घेऊन या." भद्रा त्यांना म्हणाली. थोड्या वेळानें तिच्या मैत्रिणी सुदर्शनला बोलावून घेऊन आल्या. भद्राला अपरंपार आनंद झाला. पतिविरहानें ती अर्धी झाली होती. तिला भेटण्यासाठीं त्याला वाटेंत

किती कष्ट सहन करावे लागले ते वर्णन करून त्यानें सांगितलें. भद्रा त्याला म्हणाली—"आतां माझी कष्टदशा संपली. माझ्या प्राणेश्वराची भेट झाली. आतां माझ्यासारखी सुखी या जगतांत कोण असेल ?"

"मग तूं ह्या सर्व सुखाचा त्याग करून माझ्या बरोबर उज्जैनला यायला तयार आहेस का ?" सुदर्शननें तिला विचारलें. तेव्हां ती म्हणाली—"मी आपल्या सर्वस्वाचा त्याग करायला तयार आहें."

रात्रभर सुदर्शन तेथेंच राहाला. सकाळीं तो भद्राला बरोबर घेऊन सिद्ध क्षेत्राबाहेर

आला व त्यानें त्या राक्षसाचें स्मरण केलें. राक्षस प्रकट झाल्यावर दोघे त्याच्या खांद्या-वर बसून कार्कोटक नगरीं पोंचले. तेथील रहिवासी राक्षसाला पाहून घाबरले. सुदर्शन आर्थवर्नाच्या मुलीला घेऊन भद्रेबरोबर स्कंददासाच्या गांवीं आला. राक्षसाला पाहून स्कंददास घाबरूनच गेला. त्यानें निमूटपणें त्याला आपली मुलगी व अर्धें धन देऊन टाकलें. सुदर्शन आपल्या तिघां बायकांना घेऊन पौंड्रवर्धन नांवाच्या गांवीं येऊन पोंचला. त्याची बायको व सासरा त्याची वाट पहात होते. पुष्कळ दिवसांनीं त्याला सुखरूप परत आलेला पाहून त्यांना फार आनंद झाला. त्यांना कांहीं दिवस राहायला पुष्कळ आग्रह केला. परंतु त्याला थांबायला वेळ नव्हता. म्हणून तो पौंड्रवर्धनच्या राजकन्येला, म्हणजे आपल्या चवथ्या बायकोला बरोबर घेऊन उज्जैनला आला. उज्जैनचे नागरिक प्रथम घाबरले. परंतु सर्व परिस्थिति समजल्यावर त्यांना आनंद झाला. आदित्यसेन आपल्या जांवयाला भेटायला सामोरा गेला. सुदर्शन राक्षसाच्या खांद्यावरून खालीं उतरला व आपल्या सास-ऱ्याला नमस्कार केला. नंतर त्यानें राक्षसाला निरोप दिला.

चंद्रकला पतिविरहानें आजारी पडली होती. परंतु पतीची भेट झाल्यावर ती आनंदानें उठून उभी राहाली. सुदर्शनला सासऱ्यानें विचारलें "तुला हा राक्षस कोठें भेटला व या सर्वांशीं तुझें लग्न कसें काय झालें?" सुदर्शननें थोडक्यांत सर्व वृत्त सांगितलें. आदित्यसेन राजानें सुदर्शनला आपलें अर्धें राज्य देऊन त्याचा राज्याभिषेक थाटामाटानें साजरा केला.

गवती अंगडें

पूर्वीं कधीं जपान देशांतल्या एका गांवीं ओटोको नांवाचा एक उडाणटप्पू मुलगा रहात असे. तो गांवकऱ्यांना निरनिराळ्या प्रकारें त्रास देत असे. गांवकरी ओरडत, किंवा मारहाण करीत. परंतु त्याचा त्याच्या मनावर कांहीं एक परिणाम होत नसे.

एकदां तो रिकामटेंकडा एका जागीं बसला असतां त्याला समोर एक बांबू दिसला. त्यानें तो कापून त्याची फुंकणी करून घेतली आणि ती डोळ्याला लावून दुर्बिणीसारखी गंमत पाहूं लागला. योगा-योग असा कीं नेमकें त्याच वेळीं त्याला दुर्बिणींतून टेन्गु जातीचें एक पिशाच दिसलें.

टेन्गु जातीच्या भुताच्या वाटेला जाण्यांत धोका आहे हें प्रत्येकाला माहीत होतें. म्हणून ओटोकोसारख्या मूर्खांना सोडून कोणी त्याच्या वाटेला जाण्याचा विचार सुद्धां करीत नसे.

ओटोकोनें जें भूत पाहिलें त्याला लांब नाक होतें. त्याच्या दोन्ही खांद्याला दोन पंख होते. त्याच्या अंगांत एक गवताचें अंगडें होतें. तें भूत जवळ येत आहे हें पाहून ओटोकोनें तें गवती अंगडें लांब-वण्याचा विचार केला.

भूतजवळ आल्याबरोबर ओटोको आपली 'दुर्बीण' आकाशाकडे लावून मोठ्यानें ओरडला—"काय पण गंमत आहे!" भुतानें तें ऐकलें. त्यावेळीं तें आका-शांतच घिरट्या घालीत होतें. त्यानें त्याला विचारलें—"काय गंमत आहे? पाहूं दे मला!"

श्री वा. ना. सोनार

"म्हणजे माझी ही दुर्बीण देऊं म्हणतोस! किती डोकें लढवून व मेहनत करून मीं ही बनविली आणि म्हणें, मला दे!" ओटोको म्हणाला. थोड्या वेळानें तो पुढें म्ला— "चंद्र काय सुंदर दिसतो आहे! ते पर्वत आणि ती वनश्री, अहाहा! एकाहून एक सुंदर!"

निसर्ग सौंदर्याचें वर्णन ऐकून भुताच्या मनांत तें पाहाण्यासाठीं औत्सुक्य वाढूं लागलें. तें इतकें अधीर झालें कीं तो मागेल तें देऊन 'दुर्बीण' मागूं लागलें. त्यानें आपले जोडे, टोपी देऊं केलें. पण ओटोको त्याचें गवती अंगडें मागूं लागला. भुतानें गवती अंगडें दिल्यावर ओटोकोनें त्याला ती 'दुर्बीण' दिली आणि तेथून पाय काढला. भूत बराच वेळ दुर्बिणींतून पाहात राहिलें. पण एक देखील दृश्य त्याला दिसलें नाहीं.

ओटोकोनें भुताच्या दृष्टीआड होतांच तें गवती अंगडें अंगांत घातलें. त्याला हें कळून आलें कीं तें घातल्याबरोबर तो इतर कोणाला दिसत नाहींसा झाला आहे. त्याला परमावधीचा आनंद झाला. तो गांवांत शिरला व गल्लींत समोर दिसणाऱ्या माणसांना धक्के मारून पुढें जाऊं लागला. कोणाच्या डोक्यावरची टोपली खालीं पडली तर कोणाच्या डोक्यावरची पगडीच पडली. दुकानांतल्या वस्तूपण इकडे तिकडे रस्त्यावर फेंकल्या गेल्या. कोणाकोणाचें नाकच ओढलें गेलें. ऐकूण गोंधळ उडून गेला.

गाडी मोकळी झाली. एक गलेलठ्ठ श्रीमंत मनुष्य डोलत गल्लींतून जात असतां कोणीतरी येऊन त्याचा डावा कान पिळला. तो डावीकडे वळून वर पाहूं लागला तर त्याचा उजवा कान पिळला गेला. तो तिकडे पाहूं लागला व हातवारे करूं लागला.

परंतु कोणी जवळ दिसला नाहीं. दारांत किंवा खिडकींत उभे राहून त्याची झालेली ही फजीती जे लोक पहात होते. ते सर्व हंसत होते. कारण एक श्रीमंत मनुष्य वेड्यासारखा रस्त्यावर हातवारे करीत होता.

त्याच वेळीं एक मनुष्य नवे कपडे विकत घेऊन आला. एकदम ते कपडे हवेंत उडूं लागले व गटारांत जाऊन पडले.

एका जागीं मासळी बाजारांत अगदीं ताजी मासळी आली. ती मासळी एकदम उडूं लागली. कांहीं वेळानें एक मोठा मासा गल्लींतून अधांत्री उडत असलेला दिसला. मासळी विकणारे त्याच्या पाठीमागें धांवले. ते अगदींजवळ येऊन पोंचले तेव्हां तो एकदम खालीं त्यांच्या पायावर आदळला. ही सर्व भुताटकीशी वाटली सर्वांना.

लोकांना अशाप्रकारें कांहीं वेळ त्रास दिल्यावर ओटोको घरीं गेला. तो समोरच्या दारानें आंत गेला. गवती अंगडें काढून ठेवून तो आईच्या समोर आला. मागचें दार बंद होतें. मुलगा घरांत कसा काय आला हें आईला कळेना. कारण तिनें त्याला आंत जातांना पाहिलें नव्हतें. पण

ती कांहीं बोलली नाहीं. मुलगा झोपीं गेल्यावर तिला तें गवती अंगडें दिसलें. ही काय घाण घेऊन आला आहे मुलगा, असा विचार करून तिनें तें अंगडें चुलीत घालून जाळून टाकलें. त्या अंगड्याची राख होऊन गेली.

ओटोको उठल्यावर आपलें गवती अंगडें हुडकूं लागला. त्यानें आईला विचारलें तेव्हां ती म्हणाली—"मी ती घाण चुलींत कोंबली. ओटोकोला वाईट वाटलें व आईचा राग पण आला. पण काय करणार! गवती अंगड्याची जादू कदाचित राखेंत असूं शकेल असा विचारकरून त्यानें चुलीं-तली सर्व राख काढून एका टोपल्यांत भरून ठेवली. नंतर टोपलें अंगणांत एका बाजूला ठेवून दिलें व राख अंगाला फासूं लागला. जेथें जेथें राख लागली होती अंगाचा तो भाग दिसत नाहींसा पाहून त्याला आनंद झाला. त्यानें सर्व अंगावर व तोंडालापण राख फासून घेतली.

तो गांवांतल्या मोठ्या बाजारांत भर रस्त्यावर चालूं लागला. संध्याकाळची वेळ होती. तो रस्त्यावरून चालला असतां त्याला एका जागीं दारूचा वास आला. दारूच्या दुकानांत लोकांची गर्दी होती. दुकानदार एका मोठ्या पिंपांतून दारू काढून प्यायला देत होता.

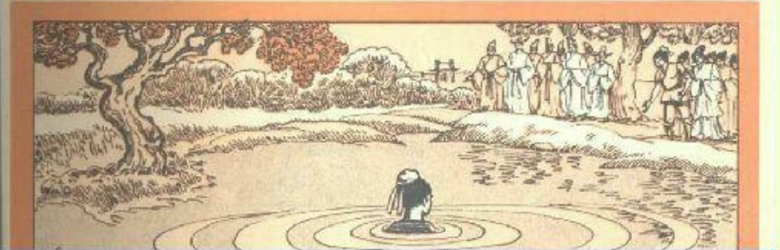
पिंपापासून दुकानदार कांहीं कामा-निमित्तें गेला व जवळ कोणी नाहीं हें पाहून ओटोको पिंपाजवळ जाऊन पिंपाला लावलेला नळ हळूच सोडून दारू पिऊं लागला. दारू पीत असतां 'गटगट' आवाज ऐकूं येत होता. दुकानदार पाहूं लागला पण कोणीच दिसला नाहीं. त्यानें जास्त न्याहाळून पाहिलें तेव्हां त्याला एका माण-साचें नुसतें तोंड दिसलें. कारण ओटोकोच्या

तोंडाला दारू लागल्यानें राख धुऊन निघाली होती. दुकानदार घाबरून गेला. कोणी मनुष्यतर नाहीं नुसतें तोंड कसें काय दिसतें आहे? पण थोड्यावेळानें दारूमुळें ओटोकोची हनुवटीपण धुवून निघाली. आतां त्याला कांहीं शंका उरली नाहीं. तो जोरानें ओरडला कोण पितो आहे दारू?" ओटोको घाबरून बाजूला सरकला. त्याच्या सर्व अंगाला घाम सुटला व जेथें जेथें राख धुवून निघाली होती तेथें तेथें त्याचें अंग पुसट दिसूं लागलें.

सोंग संपल्याची खात्री पटतांच ओटोको दुकानांतून बाहेर पळाला व रस्त्यावरून जोरानें पळूं लागला. दुकानांतले लोक बाहेर येऊन त्याचा पाठलाग करूं लागले. ओटोकोनें आपला बचाव करून घेण्यासाठीं एका कालव्यांत उडी मारली. त्याच्या अंगावरची राख साफ धुवून निघाली. त्यानें डोकें वर केलें. थंडीमुळें तो कुडकुडत होता. परंतु लोकांच्या भीतीमुळें त्याला गार पाण्यांत पोहात रहावें लागलें.

त्याचा पाठलाग करणारांनीं त्याला ओळखलें व धरून बाहेर काढून त्याच्या अंगावर एक जाड कापड टाकलें. "तुझ्या मूर्खपणामुळें तुझी काय गत झाली पाहा-लीस?" गांवच्या पाटलानें विचारलें.

ओटोकोनें मान खालीं करून त्यानें टेन्गु जातीच्या भुताला फसवून त्याचें गवती डगलें कसे लांबवलें होतें व त्यानंतर जें कांहीं घडलें तें सर्व सांगून टाकलें. तें ऐकून पाटील म्हणाला—"तूं टेन्गु भुताला फसवायला निघाला होतास? शाहाणाच दिसतोस!" असें सांगून व त्याला एका मूर्खांत काढून सर्व निघून गेलें.

बेत फसला

एका गांवीं लखुजी नांवाचा एक शेतकरी रहात होता. त्याला सखू नांवाची एक बहीण होती. बहीणभावंडांचें परस्परांवर फार प्रेत होतें. परंतु सखू स्वभावानें थोडी मानी व घमेंडखोर होती. भावाला ती गोष्ट माहीत होती. तरी त्यानें कधीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं.

लखुजीनें आपल्या बहिणीसाठीं चांगलें श्रीमंताकडचें एक स्थळ पाहिलें व दोन एकर जमीन हुंडा म्हणून देऊन बहिणीचें लग्न थाटामाटानें करून दिलें. नंतर त्यानें स्वतःचें लग्न करून घेतलें. त्याचा बायको एका गरीब घराण्यांतलीच होती.

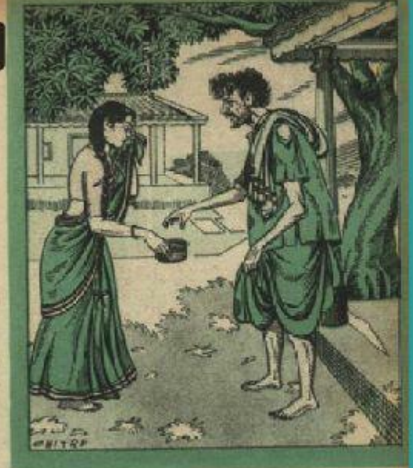
सखू आपल्या सासरी निघून गेली व लखुजीची बायको घरीं आली आणि गरीबींतच पण आनंदांत आपल्या पतीला सुखी ठेवण्यासाठीं झटूं लागली. संसाराचें ओझें दिवसेंदिवस वाढत गेलें. दोघं शेतावर जाऊन काम करीत. परंतु उद्यांची फिकीर त्यांचा पिच्छा सोडीत नव्हती.

मुलें भूक लागली म्हणजे रडत. पण त्यांना उपाशींच मारून मुटकून झोंपवीत असतां लखुजी व त्याची बायको अश्रू ढाळीत. खायचे व खेळायचे दिवस होते त्यांचे. परंतु त्या मुलांना एक वेळ पोटभर खायलादेखील मिळत नसे.

एकदां बायको लखुजीला म्हणाली—"एकदां वन्संच्या घरीं कां नाहीं जाऊन येत? होईल तेवढी त्या मदत करतील. आपली ही स्थिति पाहून त्यांना वाटलें तर देतील चार पैसे नाहींतर जन्माची ही गरीबी आहेच."

सौ. शांताबाई कासार

लखुजी नकार देऊं शकला नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं उजाडतांच चार शिळ्या भाकऱ्या बांधून घेतल्या आणि निघाला. संध्याकाळीं सखू रहात होती तें गांव लागलें. सखूनें दुरून भावाला येत असलेला पाहून ओळखलें. भावाचे ते मळके व फाटके कपडे, खोल गेलेले डोळे पाहूनच सखू घाबरून गेली. भावाची ती स्थिति पाहून मनांत थोडी दया वाटायला हवी होती. पण तिला वाटलें कीं तिचा सुखाचा संसार पाहून चार दिवस स्वारी आली असावी.

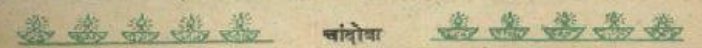
लखुजीनें बहिणीला दारांत पाहिलें होतें. परंतु दाराजवळ तो आला तेव्हां ती तेथें नव्हती. त्याला वाटलें, पाणी बिणी आणायला आंत गेली असेल. पण आंतल्या गाठीची सखू आंत गेली होती दुसऱ्याच कामासाठीं. तिनें रेशमी साडी सोडून ठेवली व एक जुनी मळकी साडी नेसून बाहेर आली.

एका मिनिटांत बहिणींत झालेला तो फरक पाहून लखुजीला वाटलें कीं मघां दिली ती सखू नसावी.

दरवाज्यांत भावाला उभा पाहून खोटें सोंग करून रडत ती म्हणाली—"इतक्या दिवसांनीं आली वाटतें बहिणीची आठवण? तुला वाटलें असेल श्रीमंताच्या घरीं बहिणीला दिलें आहे, असेल मजेंत. पण येथें सुखाचा एक घास मिळायची मारामार."

लखुजीला फार वाईट वाटलें. तो आंत आला तर बिंग फुटेल या भीतीनें सखूनें एक जुनी खाट बाहेरच पडवींत टाकली. लखुजीनें आपलें उपरणें खाटेवर टाकलें व थोडा आडवा झाला.

संध्याकाळीं नवरा शेतावरून यायची वेळ झाली. सखू नवऱ्याची वाट पहात मागच्या दारीं उभी होती. तो आल्याबरोबर

म्हणाली—“ मेहुणा आला आहे !” तें ऐकून तिच्या नवऱ्याला आनंद झाला की लग्न झाल्यानंतर प्रथमच तो आला आहे. पतीला तिचा सांगण्याचा हेतु न कळल्याचें समजल्यावर ती म्हणाली—“ तसें नव्हे, त्याला कळलें कीं आपल्या घरची स्थिति चांगली आहे तर तो मागायला मागें पुढें करणार नाहीं. म्हणून आपण आपली श्रीमंती न दाखवितां गरीबीच दाखविली पाहिजे.”

नवऱ्याला तें विचित्र वाटलें, पण कबूल झाला. सखूनें नवऱ्यासाठीं पण एक मोडकी खाट बाहेर नेऊन टाकली. नवरा त्या खाटेवर जाऊन पडून राहाला मेहुण्याशीं काय व कसें बोलावें हेंच त्याला कळत नव्हतें. त्याला आपण जणुंकांहीं पाहिलेंच नाहीं असें दाखवून तो खाटेभर आडवा झाला.

त्या दिवशीं कांहींतरी सण होता. सखूनें मोठ्या आवडीनें कांहीं पक्वान्नें तयार केलीं होतीं. तिचा भाऊ आला नसता तर दोघां पति पत्नींनीं बसून आनंदानें पक्वान्नावर हात मारला असता. सखूच्या नवऱ्याला भूख लागली होती. पण सखूनें नवऱ्याला रात्रीं बोलावून खायला देईन म्हणून सांगून ठेवलें होतें. तो तळमळत अंथरुणावर पडून होता.

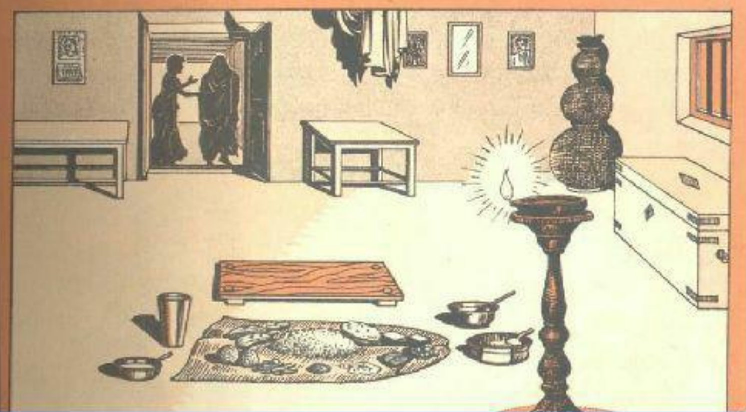
लखुजीला झोंप येत नव्हती. आपण बहिणीच्या घरीं उगीच आलों. तिच्या गरीबींत तिला हातभार लावायचा सोडून आपणच तिच्याकडे मागायला आलों हें बरें केलें नाहीं. रात्र वाढत चालली तशी थंडी वाढूं लागली. बायकोनें एक शेगडी नवऱ्याच्या खाटेखालीं आणून ठेवली होती. ती उचलून तिच्यानवऱ्यानें मेहुण्याच्या खाटेखालीं ठेवली आणि तेवढ्यावरच मनाचें समाधान करून घेतलें.

अर्धी रात्र लोटली. सखूचा नवरा घोरूं लागला होता. लखुजी मात्र तळमळत अंथरुणावर पडून होता. इतक्यांत सखू खाटेजवळ आली. शेगडी ठेवली होती त्या खाटेवरच नवरा निजला असेल असें समजून “ या जेवायला असें सांगून ती आंत गेली.”

लखुजीला तें नाहीं आवडलें. त्याला वाटलें कीं नवऱ्याच्या भीतीनें तिनें अपरात्रीं आपल्याला बोलावून जेवायला वाढायचें ठरविलें असावें. तरी तो उपरणें अंगावर टाकून घरांत गेला.

जेवण वाढून तयार होतें. दिव्याचा उजेड बेताचा होता. “ घ्या जेवून आणखी कांहीं लागलें तर घ्या वाढून सर्व जवळच ठेवून दिलें आहे.” असें सांगून ती निघून गेली. तिनें भावाला ओळखलें नाहीं. तिला वाटलें नवराच येऊन जेवायला बसला आहे. कारण खुणेसाठीं म्हणून तिनें शेगडी नवऱ्याच्या खाटेखालीं ठेवली होती. परंतु ती गोष्ट तिनें नवऱ्याला कळविली नव्हती. बाहेर जाऊन दारांत जणुंकांहीं पाहाऱ्याला म्हणून बसून राहाली.

लखुजीला वाटलें, बहिणीनें नवऱ्याची नजर चुकवून इतक्या प्रेमानें वाढलें आहे तर तिच्या मनाचा हिरमोड करणें बरोबर होणार नाहीं. पोटभर जेवला व बहिणीनें

पोटभर जेवून घ्यायला सांगितलें आहे त्याचा अर्थ, आहे तेवढें सर्व घेऊन जा असा लावून त्यानें उपरण्यांत उरलेलीं पकान्नें काढून बांधून घेतलीं. बहिणीला जाऊन बोलाविलें तर मेहुणा उठून आंत येईल व सर्व बोभाटा होईल असा विचार करून मागच्या दारानें गांवी निघून गेला.

थोड्या वेळानें सखूचा नवरा जागा झाला. बायकोनें रात्रीं उठवून जेवायला वाढलें नाहीं म्हणून छान तापला होता. मेहुण्याची खाट पण रिकामी होती. ओरडून म्हणाला—"रात्रीं उठवून जेवायला वाढीन म्हणाली होतीस ! आणि मग उठविलें कां नाहींस !"

"पोटभर खाऊन पुन्हां मलाच विचारतां होय कां नाहीं उठविलेंस म्हणून !" दरवाज्यांत बसल्याबसल्याच सखू म्हणाली.

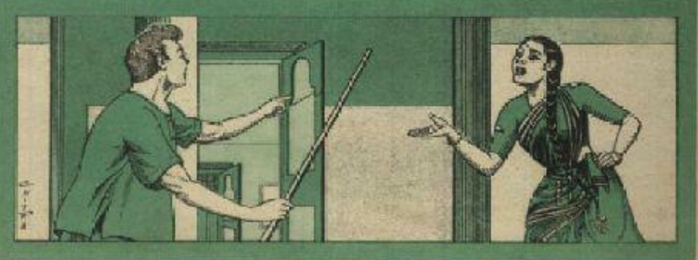
नवऱ्याला आला राग व त्यानें रागाच्या भरांत बायकोला दोन लाथा मारल्या आणि विचारलें—"कोठें गेले तुझे बंधुराज ?"

तेव्हां तिच्या लक्षांत सर्व कांहीं आलें. तिनें विचारलें—"शेगडी बदलायला कोणी सांगितलें होतें ? मी खुणेसाठीं ठेवली होती."

"तूं आपल्या स्वतःच्या सख्ख्या भावाला उपाशी ठेवायला तयार झालीस, उद्यां माझा भाऊ आला तर त्याला घरांत पाऊल ठेवून देशील कीं नाहीं शंकाच." असें म्हणत त्यानें तिच्या झिंझोट्या धरून तिला घराबाहेर ढकललें.

लखुजी घरीं आला व बायकोजवळ बहिणीच्या औदार्याची प्रशंसा करून उपरण्यांत बांधून आणलेलीं पकान्नें समोर ठेवलीं.

पुन्हां त्यानें बहिणीच्या घरची पायरी चढायची नाहीं असें मनाशीं ठरविलें.

परोपकारी गोपाळ

एके दिवशीं रात्रीं चांगला काळोख पडल्यावर कोणीतरी दोघं नवरा बायको आपल्या दोघां मुलांना घेऊन गोपाळच्या घरीं पोंचलीं. मुलांच्या बापाचें नांव जगन्नाथ होतें. जगन्नाथ सासुरवाडहून आपल्या बायकामुलांना घेऊन आपल्या गांवीं चालला होता. वाटेंत गोपाळ रहात होता तें गांव पडत होतें. संध्याकाळपर्यंत गांवीं पोहचूं असें त्यांना वाटलें होतें परंतु अर्ध्यावाटेवरच रात्र झाली. म्हणून गोपाळच्या गांवीं मुक्काम करावा लागला.

जगन्नाथानें गोपाळची कीर्ति ऐकली होती. त्याला वाटत होतें कीं गोपाळ हा एक महामूर्ख मनुष्य आहे. त्याला फसवून लुबाडून लोक आपला फायदा करून घेतात. संधी मिळाली कीं आपल्याला देखील गोपाळकडून कांहीं तरी उकळतां येईल. जगन्नाथ आपल्या बायकोला व मुलांना घेऊन गेला तेव्हां गोपाळची आई व लक्ष्मी घरांत होत्या. दोघींनीं पाहुण्यांच्या राहाण्या-जेवणाखाणाची उत्तम व्यवस्था केली. लहान मुलीला दूध लागत होतें तें मागवून दिलें व झोंपण्यासाठीं एक खोली दाखवून अंथरूण पांघरूण दिलें.

जगन्नाथ अंथरुणावर आडवा झाला तेव्हां शेजारच्या खोलींत लक्ष्मी व तिची सासू बोलत होत्या तें त्याला ऐकूं आलें. तो जास्त कान देऊन तें ऐकूं लागला. सासू सुनेला सांगत होती—"अग लक्ष्मी ! काल लग्नासाठीं म्हणून घातलेली दागिने अजून येथेंच आहेत वाटतें. जागचे जागीं जाऊं देत पाहूं." जगन्नाथानें तें ऐकलें.

दागिन्यांची पेटी] [श्री. मा. गो. मोरे

पोटभर जेवून घ्यायला सांगितलें आहे त्याचा अर्थ, आहे तेवढें सर्व घेऊन जा असा लावून त्यानें उपरण्यांत उरलेलीं पक्वान्नें काढून बांधून घेतलीं. बहिणीला जाऊन बोलाविलें तर मेहुणा उठून आंत येईल व सर्व बोभाटा होईल असा विचार करून मागच्या दारानें गांवी निघून गेला.

थोड्या वेळानें सखूचा नवरा जागा झाला. बायकोनें रात्रीं उठवून जेवायला वाढलें नाहीं म्हणून छान तापला होता. मेहुण्याची खाट पण रिकामी होती. ओरडून म्हणाला—"रात्रीं उठवून जेवायला वाढीन म्हणाली होतीस ? आणि मग उठविलें कां नाहींस !"

"पोटभर खाऊन पुन्हां मला विचारतां होय कां नाहीं उठविलेंस म्हणून !" दरवाज्यांत बसल्याबसल्याच सखू म्हणाली.

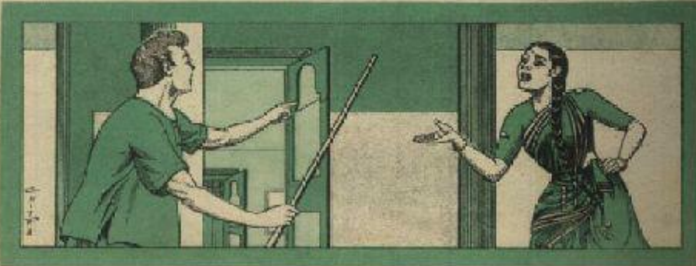
नवऱ्याला आला राग व त्यानें रागाच्या भरांत बायकोला दोन लाथा मारल्या आणि विचारलें—"कोठें गेले तुझे बंधुराज !"

तेव्हां तिच्या लक्षांत सर्व कांहीं आलें. तिनें विचारलें—"शेगडी बदलायला कोणी सांगितलें होतें ? मी खुणेसाठीं ठेवली होती."

"तूं आपल्या स्वतःच्या सख्ख्या भावाला उपाशी ठेवायला तयार झालीस, उद्यां माझा भाऊ आला तर त्याला घरांत पाऊल ठेवून देशील कीं नाहीं शंकाच." असें म्हणत त्यानें तिच्या झिंझोट्या धरून तिला घराबाहेर ढकललें.

लखुजी घरीं आला व बायकोजवळ बहिणीच्या औदार्याची प्रशंसा करून उपरण्यांत बांधून आणलेलीं पक्वान्नें समोर ठेवलीं.

पुन्हां त्यानें बहिणीच्या घरची पायरी चढायची नाहीं असें मनाशीं ठरविलें.

त्याचा मुलगा 'ए गाडीवाले'! 'ए गाडीवाले'! असा ओरडला.

गोपाळ त्या गाडींत होता. तो आपल्या गांवीं परत चालला होता. त्यानें गाडी थांबविली आणि विचारूं लागला—"गाडींत बसायचें आहे का ?" गोपाळनें मुलाला विचारलें. पण मुलाच्या जागीं जगन्नाथानें आपल्या गांवाचें नांव सांगून त्या गांवीं जायचें आहे असें सांगितलें.

गोपाळ म्हणाला—"कांहीं हरकत नाहीं. फार दूर नाही, मी तुम्हांला पोंचवून मग जाईन आपल्या गांवीं. बसा गाडींत. उद्यां सकाळीं जाईन मी आपल्या गांवीं." असें सांगून गोपाळ गाडींतून उतरला आणि त्यांना गाडींत बसवूं लागला. त्यांचें सामान गाडींत ठेवतांना पेटी पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें आणखी लक्षपूर्वक पाहिलें तेव्हां त्याला पेटीवर त्याच्या वडिलांचें नांव परशुराम असें लिहिलेलें दिसलें. त्याला जास्तच आश्चर्य वाटलें.

सर्व गाडींत बसल्यावर गोपाळनें गाडी वळविली. जगन्नाथाच्या गांवीं गाडी जाऊं लागली. म्हणाला—"या पेटीसारखीच पेटी आमच्या घरीं पण आहे. अगदीं हुबेहूब अशीच. पेटीवर माझ्या वडिलांचें नांव परशुराम म्हणून असेंच लिहिलेलें आहे."

जगन्नाथ घाबरला. पण स्वतःला सावरून म्हणाला—"म्हणजे तुमच्या वडिलांचें नांव परशुरामच आहे म्हणतां ! म्हणून तुमची व माझी अशी भेट झाली. याला म्हणतात योगा योग !"

"तुमचें नांव पण गोपाळ आहे का ?" गोपाळनें विचारलें.

जगन्नाथ व त्याची बायको जरा घुटमळल्यासारखे झाले. जगन्नाथानें बायकोला गप्प बसायला खुणावलें आणि म्हणाला—

"म्हणतां काय? अहो माझें नांव पण गोपाळच! त्या परमेश्वराची लीला अगाध आहे म्हणतात तें उगीच नाहीं! जरूर कांहीं पूर्वजन्मीचा हा ऋणानुबंध आहे."

काळोख पडूं लागला होता. गाडी एका लहानशा वस्तींत पोंचली. जगन्नाथाच्या गांवाच्या वेशीवरच्या तीनचार रिकाम्या झोंपड्या होत्या त्या. एका झोंपडीसमोर गाडी उभी करायला सांगून जगन्नाथ म्हणाला—"हेंच आमचें घर!" तो खालीं उतरला व पेटी खालीं उतरवून नंतर बायको व मुलांना खालीं उतरविलें. गोपाळ म्हणाला—"या गांवांत माझा एक मित्र आहे त्याच्या घरीं जातों मी. उद्यां सकाळीं परत जाईन आपल्या गांवीं." तो निघून गेल्यावर जगन्नाथ दुसऱ्या झोंपडींत शिरला आणि तेथेंच रात्रभर रहावयाचें ठरविलें.

ती पेटी फोडून दागिने काढून घ्यायचे व पेटी तेथें टाकून देऊन पळून जायचें असें त्यानें मनाशीं ठरविलें होतें. हतोडा वगैरे कांहीं तरी आणायला तो गेला. त्याची बायको मुलीला दूध मिळालें तर पहावें म्हणून निघून गेली. दोघं मुलेंच त्या झोंपडींत एकटीं होतीं. दोघं त्या पेटीच्या कुलपाशीं खेळत होतीं. पेटीला एक आंगचें कुलुप होतें. तें लागलेलें होतें. वर एक चापाचें कुलुप होतें. तें चांगलें लागलें नव्हतें. मुलगा त्याच्याशींच खेळत होता. त्यानें तें कुलुप दाबलें. त्याबरोबर तें कुलुप लागलें पण त्याची करंगळी त्यांत अडकली. तो मोठ्यानें ओरडूं लागला. मुलाच्या रडण्याचा आवाज ऐकून जवळ पासचे लोक धांवले. "अरे, अरे, अरे! मुलाची करंगळी सांपडली आहे ही चापांत! कुलुप उघडायला हवं. पण किल्ली कोठें आहे?"

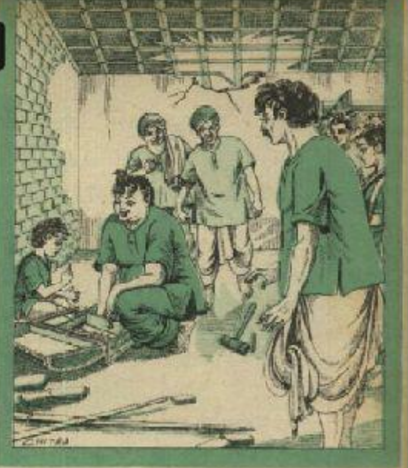
इतक्यांत जगन्नाथाची बायको दूध घेऊन आली. मुलाची करंगळी चापांत सांपडलेली पाहून ओरडली—"अहो मुलाचा जीव वांचवा!" गांवभर ओरडा झाला आणि तेथें लोकांची गर्दी जमली. त्यांत गोपाळ-पण होता. म्हणाला "कुलुप काढा बाई! नाहींतर मुलगा वांचणार नाही. मुलाचा बाप कोठें आहे?"

तेवढ्यांत जगन्नाथ पण आला. त्याच्या हातांत हतोडा आणि इतर हत्यारें होतीं. गोपाळला पाहून त्याच्या पाया-खालची जमीनच सरकली. गोपाळनें त्याच्या हातांतलीं हत्यारें बाजूला ठेवून विचारलें—"पेटी फोडणार आहांत कीं काय? इतकी चांगली पेटी! पेटी फोडली म्हणून मुलाची सुटका कशी होणार? कुलुप उघडावेंच लागणार! किल्ली काढा!"

"खरें काय तें सांगून टाका की!" जगन्नाथाची बायको म्हणाली.

"माझ्याजवळ किल्ली नाहीं!" जगन्नाथ म्हणाला.

"पाहतों माझी किल्ली लागते का? माझें नांवच तुमचें नांव आहे. माझ्या वडिलांचें नांवच तुमच्या वडिलांचें पण आहे.

माझ्या पेटी सारखीच ही पेटी पण आहे. मग माझी किल्ली तुमच्या किल्लीसारखी कां असणार नाही?" असें म्हणत गोपाळनें किल्ल्यांच्या जुडग्यांतली एक किल्ली काढली व कुलुप उघडलें. मुलाची करंगळी सुटली व मुलगा वांचला.

गोपाळच्या किल्लीनें पेटीचें कुलुप उघडलेलें पाहून व जगन्नाथाजवळ कुलपाची किल्ली नसलेली पाहून लोकांनीं गोपाळला विचारलें—"कोण तुम्ही? कोणत्या गांवचे?"

"अहो माझें नांव गोपाळ! आणि याचें नांव पण गोपाळ!" गोपाळ म्हणाला.

लोक ओरडलें–"अहो याचें नांव जगन्नाथ आहे. आम्ही सर्व ओळखतों या लबाडाला. अंगच्या कुलपाची किल्ली आहे का पहा तुमच्या जुडग्यांत ?"

गोपाळनें अंगच्या कुलपाची किल्ली काढून तें कुलूपदेखील उघडलें आणि म्हणाला–"अहो ! आश्चर्याची आणखी एक गोष्ट माझ्या लक्षांत आली आहे. यांतले सर्व दागिने हुबेहूब माझ्या बायकोच्या दागिन्यांसारखेच आहेत."

जगन्नाथाची कीर्ती गांवभर चोर म्हणून प्रसिद्ध होती. त्यानें गोपाळच्या घरून दागिन्यांची पेटी चोरून आणली होती या गोष्टीची साक्ष पटायला त्यांना मुळींच वेळ लागला नाहीं. सर्व त्याला बडवून काढण्यासाठीं धांवले. पण गोपाळनें त्यांना अडवलें व म्हणाला–"अशी घाई करूं नका. त्याला विचारून तर पहा कीं हा माल त्याचाच आहे कीं चोरीचा ?

जगन्नाथाची बायको इतका वेळ कांहींच बोलली नव्हती. ती गोपाळच्या पायां पडून म्हणाली–"मी पदर पसरतें. या मुलांच्या तोंडाकडे पहा व आम्हांला माफ करा. ही सर्व चूक आमचीच. तुमच्या घरीं खाऊन आम्ही तुमच्याच घरीं चोरी केली."

"ही माझी पेटी आहे असें आहे का तुमचें म्हणणें ? तर मग मी घेऊन जातों ती, त्यांत काय ! मुलाचें बोट वांचलें. आतां कांहीं भीति नाहीं." गोपाळ म्हणाला.

सकाळीं गोपाळ आपली पेटी घेऊन गांवीं निघून गेला. त्याची बायको दागिन्यांची पेटी नाहींशी झाली म्हणून घाबरून गेली होती. गोपाळला पेटी घेऊन येत असलेला पाहून त्यांना आश्चर्यच वाटलें.

उत्तरकांड

अगस्त्य ऋषींनीं सुकेशच्या माल्यवंत, माली व सुमाली या तिघां मुलांनीं आपल्या बायका व मुलांबाळांसह लंकेंत रहात असतां त्यांना मिळालेल्या वरप्राप्तीच्या गर्वानें फुलून जाऊन त्रिलोकाला कसें भंडावून सोडलें हें सांगितलें. नंतर त्यांनीं पुढची कथा सांगितली.

देव व ऋषी सर्वांनीं शंकराकडे येऊन राक्षसांनीं त्यांना कसें बेजार करून सोडलें होतें तें वर्णन करून सांगितलें व विनंती केली–"देवाधिदेवा, महादेवा ! सुकेशाच्या मुलांनीं ब्रह्मदेवाचा वर मिळाल्यापासून त्याच घमेंडींत देवांना स्वर्गांतून हुसकावून लावलें आहे व स्वर्गांत शिरून त्यावर आपला अधिकार गाजवीत आहेत. मुनींचे आश्रम ध्वस्त होऊन पडले आहेत. ते स्वतःलाच ब्रह्मदेव, रुद्र, विष्णु, इंद्र, यम, वरुण, चंद्र, सूर्य, इत्यादि देव असल्याचें जाहीर करून नेहमीं युद्धाची धमकी देत आला आहेत. त्या राक्षसांच्या हातून आमचें आपण रक्षण करावें."

परंतु शंकराला सुकेशाविरुद्ध किंवा त्याच्या मुलांविरुद्ध कांहीं करणें रुचलें नाहीं. म्हणून तो त्यांना म्हणाला–"त्या

राक्षसांच्या विरुद्ध शस्त्र हातीं घेणें मला शक्य नाहीं. त्यांचें मरण माझ्या हातीं नाहीं. पण मी एक सूचना करतों, तुम्ही विष्णूकडे जा, तो त्यांचा संहार करूं शकेल." देव शंकराचा जयजयकार करून विष्णूकडे गेले. त्यांनीं विष्णूकडे जाऊन तसेंच रडगाणें गाऊन विनंती केली कीं लंकेंत राहणाऱ्या राक्षसांचा वध करावा.

विष्णू त्यांना अभयदान देत म्हणाला— "मी सुकेश व त्याच्या तिघां मुलांना ओळखतों. त्यांचे अत्याचार पाहून मला देखील मनस्वी राग आला आहे. मी आजपर्यंत त्यांची गय केली. पण यापुढें तें शक्य होणार नाहीं. मी त्यांचा संहार करीन तुम्ही कांही ही काळजी करूं नका." तें ऐकून ऋषींना आणि देवांना फार आनंद झाला. विष्णूची प्रशंसा करून सर्व आपल्या घरीं निघून गेले.

ही वार्ता लंकेला पोंचली. माल्यवंत आपल्या दोघां भावंडांना म्हणाला—"देव आणि ऋषी यांनीं आपल्याविरुद्ध कारस्थान केलें आहे. त्यांनीं शंकराकडे जाऊन त्यासाठीं विनंती केली होती. परंतु शंकरानें त्यांना नकार देऊन विष्णूकडे पाठविलें आहे व त्याची मदत घ्यायला सांगितलें आहे. विष्णूनें त्यांना वचन दिलें आहे व तो आपला सर्वांचा वध करण्याच्या तयारींत आहे. विष्णूनें वचन दिलें आहे म्हणून आपण तिकडे लक्ष दिलें पाहिजे आणि विचार करून पुढें काय तें केलें पाहिजे. कारण त्यानें हिरण्यकश्यपु सारख्या महा-पराक्रमी राक्षसांचा वध केला होता. अनेक यज्ञ करून ज्यांनीं मोठमोठे वर मिळविले आहेत अशा राक्षसांचादेखील त्यानें या पूर्वीं वध केला आहे. म्हणून दुर्लक्ष करून स्वस्थ बसणें बरोबर होणार नाहीं. उलट निश्चय करण्यापूर्वीं या सर्व गोष्टी लक्षांत ठेवल्या पाहिजेत."

त्यावर माली व सुमाली म्हणाले— "आम्ही अनेक यज्ञ केले आहेत व दान धर्म केला आहे. अनंत ऐश्वर्य संपादन केलें आहे. मोठमोठ्या बलिष्ठ शत्रूंना आपल्या-समोर मान वांकवावी लागली आहे. इंद्र असो कीं विष्णू किंवा स्वतः रुद्र जरी समोर युद्ध करण्यासाठीं आला तरी त्याचा पराभव करण्याची शक्ति आपल्या अंगांत आहे. आपल्या नांवाचा नुसता उल्लेख झाला तरी त्रिलोक कांपतो. मग आपणाला कोणाला भिण्याचें काय कारण? विष्णूला आपल्यावर कोणत्या गोष्टीचा राग आहे हें नाहीं कळलें आम्हांला. तो येण्या-पूर्वींच आपणं लढाईला तोंड फोडलें पाहिजे. म्हणून चला आपण देवलोकावर स्वारी करूं या."

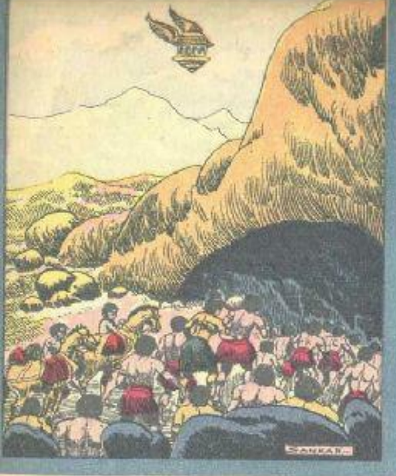
असा विचार करून राक्षसांनीं स्वर्ग-लोकावर स्वारी केली. लंकेहून रथ, घोडे, हत्ती, उंट वगैरे वाहनांवर बसून राक्षस निघाले. राक्षसांच्या या प्रचंड सैन्याचा सेनापती माली होता. अशा तऱ्हेनें राक्षस लंकेहून निघाले तेव्हां सर्व

लंका नगरी ओसाड झाल्यासारखी दिसूं लागली.

विष्णूकडे राक्षसांनीं स्वर्गावर स्वारी केल्याची बातमी पोंचली. विष्णु आपलें कवच धारण करून शंख, चक्र, गदा, खड्ग इत्यादि अस्त्रें घेऊन व गरुडावर बसून युद्धाला निघाला. देव व दानव यांचें घनघोर युद्ध झालें.

विष्णूनें अनेक राक्षसांचा वध केला. माली स्वतः विष्णूशीं युद्ध करण्यासाठीं समोर येऊन उभा राहाला. त्यानें गरुडाच्या डोक्यावर अस्त्रप्रहार केला. तेव्हां गरुडाला

देखील एक पाऊल मागें घ्यावें लागलें. परंतु त्याच क्षणाला विष्णूनें आपलें सुदर्शन चक्र सोडून मालीचा वध केला. मालीचा वध झालेला पाहून सुमाली व माल्यवंत आपलें राक्षस सैन्य घेऊन लंकेला पळाले. विष्णूनें त्या राक्षसांचा पाठलाग करून त्यांचा संहार सुरू केला.

तें माल्यवंत पाहून विष्णूला म्हणाला— "तूं क्षत्रिय धर्माचें उलंघन करून आमचा पाठलाग करीत आहेस. तुला स्वर्गांत जागा मिळणार नाहीं. तुला युद्धच करावयाचें असेल तर ये माझ्याबरोबर युद्धाला."

तें ऐकून विष्णु म्हणाला—" मला क्षत्रिय धर्माची आठवण करून देण्याची गोष्ट तुला बरी आठवली. म्हणूनच सांगून ठेवतों तें पण ऐक. शत्रुऋण रंचमात्रदेखील उरलेलें क्षत्रियाला खपतां कामा नये अशी नीती आहे. म्हणून तूं रणांगणावरून पळून गेलास व पाताळ लोकांत जरी जाऊन लपून बसलास तरी तुला मी सोडणार नाहीं. मी आपलें कर्त्तव्य पुरें केल्याशिवाय मागें फिरणार नाहीं."

दोघांचें युद्ध सुरू झालें. माल्यवंतानें व सुमालीनें विष्णूला व गरुडाला थोपवून ठेवण्याचा पुष्कळ प्रकारें यत्न केला. परंतु गरुडानें आपलें पंख फडफडवले. त्याबरोबर सोसाट्याचा वारा सुटला व एक वावटळ आली. सुमालीची त्रेधा उडून गेली. कागदाच्या चिटोऱ्यासारखा तो आकाशांत उडाला.

एकूण सुमालीनें पाय काढला व लंकेला येऊन पोंचला. त्यानंतर लंकावासी राक्षसांवर विष्णूनें हल्ला चढविला व सहस्रावधि राक्षसांना ठार केलें. म्हणून राक्षस आपल्या बायकापोरांना घेऊन पाताळलोकांत पळून गेले. त्यांनीं सुमालीला आपला नायक नेमलें. त्या युद्धांत माल्यवंत वगैरे जे

राक्षस ठार झाले ते कुंभकर्णाहून पराक्रमी राक्षस होते.

राक्षस लंका सोडून निघून गेल्यावर वैश्रवण लंकेला येऊन राहूं लागले.

कांहीं काळ लोटला. एकदां सुमाली आपली मुलगी कैकसी हिला बरोबर घेऊन पाताळलोकांतून भूलोकांत आला. त्यावेळीं तिनें कुबेराला पुष्पक विमानांत बसून विहार करीत असतां पाहिलें.

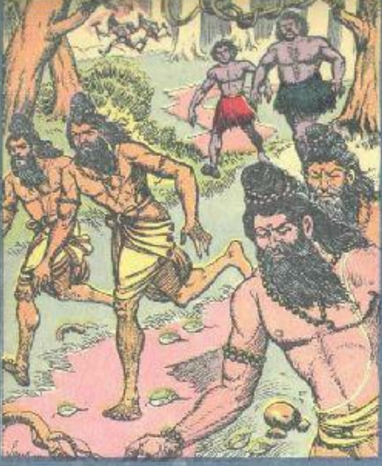
कुबेराचें ऐश्वर्य पाहून व स्वतःची दुरवस्था पाहून सुमालीला फार वाईट वाटलें. आपलें गत वैभव मिळविण्यासाठीं कांहीं तरी मार्ग शोधून काढलाच पाहिजे. पण तो कोणता? लक्ष्मीसारख्या आपल्या सुंदर व रूपवती मुलीला तो म्हणाला—" बाळ! आतां तूं मोठी झालीस. तुझ्या लग्नाची जबाबदारी माझ्यावर आहे. तुझ्याशीं लग्न करण्याची इच्छा कित्येकांच्या मनांत आहे. पण त्यांच्यापैकीं तुला एकदेखील पसंत पडणार नाहीं. तूं कुबेराचें हें वैभव पाहिलें आहेसच. तो विश्रवसु पुलस्त्याचा मुलगा आहे. तूं देखील त्या महर्षीची सेवा केलीस तर तुला देखील कुबेरासारखींच वैभवशाली मुलें होतील."

कैकसी आपल्या पित्याच्या आज्ञेनें विश्रवसु तपश्चर्या करीत होता तेथें जाऊन त्याच्यासमोर उभी राहाली. त्या वेळीं विश्रवसु अग्निपूजा करीत होता. कैकसीचें पूर्णचंद्रासारखें सौंदर्य पाहून विश्रवसु म्हणाला—" हे सुंदरी! तूं कोणाची मुलगी? कोठून आलीस? काय पाहिजे तुला? निस्संकोच बोल."

कैकसी हात जोडून नमस्कार करून म्हणाली—" मुनीश्वर! आपण त्रिकालज्ञानी आहां. दिव्यदृष्टीनें आपणांला या प्रश्नांचीं उत्तरें मिळूं शकतील. तरी आपण विचारलेंच

आहे तेव्हां मी उत्तर देतें. माझें नांव कैकसी. वडिलांच्या आज्ञेनें मी आपणांकडे आलें आहें."

विश्रवसु 'तथास्तु' म्हणाला. नंतर दोघांचें लग्न झालें. विश्रवसु म्हणाला—"कैकसी! तूं राक्षस लग्नावर मला दिसलीस. म्हणून तुझ्या पोटीं राक्षस जन्माला येतील."

"आपल्यासारख्या तपस्वी मुनींचीं मुलें राक्षस होतील का? मला गुणवान व शीलवान पुत्र प्राप्ति व्हावी अशी आपणांजवळ विनंती आहे." कैकसी म्हणाली. तिनें फारच आग्रह केल्यावर मुनी म्हणाले—"ठीक! तुझ्या इच्छेप्रमाणेंच तुझा तिसरा मुलगा शीलवान व गुणवान निघेल."

कांहीं दिवसांनीं कैकसीला एक मुलगा झाला. तो दिसायला भयंकर होता. त्याला दहा डोकीं होतीं व वीस हात होते. रंग काळा, मोठे व लांबलांब दांत होते. विश्रवसूनें त्याचें नांव दशग्रीव असें ठेवलें. तोच पुढें रावण म्हणून प्रसिद्ध झाला. रावणानंतर कुंभकर्ण जन्मला. त्याचें रूपच भयंकर होतें. त्याच्या पाठीवर शूर्पणखा जन्मली. अगदीं शेवटीं विभीषण जन्मला. तो गुणवान व शीलवान निघाला.

रावण व कुंभकर्ण रानांतच लहानाचे मोठे झाले. त्यांचीं भयंकर कृत्यें पाहून त्रिलोकाला धास्ती वाटूं लागली. कुंभकर्ण ऋषी-मुनींना खाऊन टाकी. विभीषण विद्याभ्यास करी. त्याची वागणूक त्याच्या कुळाला शोभेल अशीच होती. त्याचें पाऊल कधीं दुर्मार्गावर पडलें नाहीं.

तिघे बंधू आश्रमांतच रहात. एकदां कुबेर आपल्या वडिलांना म्हणजे विश्रवसू मुनींना भेटण्यासाठीं पुष्पक विमानांत बसून आला. कुबेराचें वैभव पाहून कैकसीला हेवा

वाटूं लागला. ती आपल्या मोठ्या मुलाला म्हणाली—"पाहिलेंस ना तूं आपल्या सावत्र भावाचें हें वैभव? तूं देखील त्याच्याच बापाचा मुलगा आहेस. त्याचें तें वैभव पहा व स्वतःच्या स्थितीकडे पहा. तूं पराक्रमी आहेस. माझा मुलगा कुबेरासारखा श्रीमंत व वैभवशाली होईल त्याच वेळीं माझ्या मनाचें समाधान होईल."

रावणानें अन्नप्राशन केलें नाहीं व दहा हजार वर्षें तपश्चर्या केली. एक सहस्र वर्षें लोटल्यावर तो आपलें एक डोकें कापून त्याचा बळी देत गेला. अशा नऊ आहुती दिल्या. फक्त दहावें डोकें उरलें. दहा हजार वर्षें लोटल्यावर दहाव्या डोक्याची आहुती देणार इतक्यांत ब्रह्मदेव दिक्पालकांसह प्रकट झाला व म्हणाला—"दशग्रीवा! तुझी तपश्चर्या पाहून मी संतुष्ट झालों आहें. काय पाहिजे तो वर मागून घे."

रावणाला आनंद झाला. ब्रह्मदेवाला साष्टांग नमस्कार करून म्हणाला—"या मर्त्यलोकांत जो जन्माला येतो त्याच्या पाठीशीं मरण लागलें आहे. मला कधीं मरण येणार नाहीं असा वर दे."

"दशग्रीवा! असा वर मी कसा देऊं शकेन? तूं दुसरा वर मागून घे." ब्रह्मदेव म्हणाला.

"ब्रह्मदेवा! मला इतर कोणत्याहि प्राण्याचें भय वाटत नाहीं. सुवर्ण, नाग, यक्ष, दैत्य, दानव, राक्षस व देव यांच्या होतीं मला मरण येऊं नये असा वर दे. मनुष्याची पण मला भीति नाहीं." रावण म्हणाला.

रावणाच्या इच्छेप्रमाणें ब्रह्मदेवानें त्याला वर दिला. त्याच बरोबर त्यानें आणखी एक वर दिला कीं, त्याला इच्छारूप धारण

करतां येईल व त्यानें वाहलेलीं नऊ डोकीं त्याला परत मिळतील.

त्यानंतर ब्रह्मदेवानें बिभीषणाला देखील वर मागायला सांगितलें. त्यानें त्याचें मन कधीं धर्मच्युत होऊं नये असा वर मागून घेतला. इच्छिल्याबरोबर ब्रह्मास्त्राचा लाभ व्हावा असादेखील वर त्यानें मागून घेतला. ब्रह्मदेवानें त्याला अमरत्व पण दिलें.

त्यानंतर कुंभकर्णाची वर मागण्याची पाळी होती. सर्व देव ब्रह्मदेवाला म्हणाले— "ब्रह्मदेवा! या कुंभकर्णाला असा कांहीं वर देऊं नकोस. त्याचीं भयंकर कृत्यें तूं पहातच आहेस. नंदनवनांत विहार करणाऱ्या सात अप्सरा त्यानें गिळून टाकल्या. इंद्राच्या दहा अनुचरांना त्यानें खाऊन टाकलें. कित्येक ऋषी-मुनींना त्यानें खालें. वर प्राप्तीशिवायच इतकीं भयंकर कृत्यें करणारास आणखी वर दिलास तर या पृथ्वीवर जो कहर होईल त्याची कल्पनाच करवत नाहीं."

तें ऐकून ब्रह्मदेवानें सरस्वतीचें स्मरण करून तिचें आवाहन केलें व कुंभकर्णाच्या जिभेवर बसून त्याला निरुपद्रवी असा वर मागण्यास प्रेरित करण्यास आज्ञा केली. त्याप्रमाणें सरस्वतीच्या कृपेनें कुंभकर्णानें सहस्रावधि वर्षें निद्रेचा वर मागून घेतला. ब्रह्मदेव 'तथास्तु' म्हणून निघून गेला व सरस्वती ब्रह्मदेवाच्या तोंडांतून 'तथास्तु' शब्द निघण्यापूर्वींच बाहेर निघून आली.

तेव्हां कुंभकर्णाला शुद्ध आली. "अरेरे रे रे! आपण हा काय वर मागून घेतला? सर्व देवांनीं मिळून कारस्थान रचलेलें दिसतें आहे." तो पश्चात्ताप करूं लागला.

रावण, कुंभकर्ण व बिभीषण वरप्राप्ती-नंतर श्लेष्मातक वनांत जाऊन राहूं लागले.

१. एका राजवाड्यांत एक मुलगा नोकरी करीत असे.

२. दुसऱ्या दिवशीं होणाऱ्या मेजवानीसाठीं तो सामानसुमान नीट लावून ठेवीत असतां दरबारी मांत्रिक येत असलेला दिसला.

३. मांत्रिकानें कांहीं तरी मंत्र म्हटल्याबरोबर खोलींत धूर शिरला.

४. मांत्रिकानें इंगित करून त्या धुराला आपल्याकडे बोलाविलें.

५. एक बाटली काढून त्यानें तो धूर त्या बाटलींत

६. मुलाला बाटलींत एका मुलीची आकृति